

ÎN UMBRA MORȚII MEMORIA SUPRAVIEȚUITORILOR HOLOCAUSTULUI DIN ROMÂNIA

IN THE SHADOW OF DEATH THE MEMORY OF THE ROMANIAN HOLOCAUST SURVIVORS

Ștefan Ionescu

Motto: "Lumea consideră îndeobște că un supraviețuitor e un om norocos; în realitate, supraviețuirea e de multe ori o povară grea, încărcată cu sentimente de vinovăție și amintiri dureroase ce nu pot fi șterse. E o stare de neapartenență, de deznădăcinare, de singurătate și, în cazul meu, un avertisment tainic că o parte din mine a murit."

Ruth Glasberg Gold¹

Odată cu sfârșitul anilor 1960, apoi continuând de-a lungul anilor 1970 și 1980, Holocaustul a devenit cel mai dezbătut subiect din istoria contemporană israeliană, europeană, și nord americană. Începând cu anii 1990, Holocaustul s-a transformat într-o "Lecție a Istoriei" devenind în același timp un "simbol al Răului absolut în civilizația vest europeană"² care a modificat percepția noastră asupra trecutului.

Holocaustul reprezintă "un eveniment unic care a subminat valorile și credințele fundamentale ale civilizației noastre și a ridicat noi întrebări la adresa societății" (Roger Eatwell). În perioada comunistă, în România, la fel ca și în celelalte țări est europene, Holocaustul era un subiect tabu, despre care nu se discuta în mod deschis, iar în puținele studii care se ocupau de acest fenomen, responsabilitatea era restrânsă la naziști și la colaboratorii lor (puțini la număr), considerați elemente periferice, nereprezentative pentru poporul român.

În ultimii ani și mai ales după deschiderea arhivelor din fostele țări comuniste, am ajuns să cunoaștem, în general, ceea ce s-a întâmplat în timpul Holocaustului. Amănuntele participării românești la acest capitol întunecat al istoriei europene ne sunt în mare parte cunoscute din lucrările deja publicate: privind legislația antievreiască și Problema Evreiască în stenogramele consiliului de miniștri, prigoana și rezistența – Lya Benjamin³, sau privind ghetourile, deportările, execuțiile, viața și moartea din Transnistria – contribuțiile decisive ale istoricilor Jean Ancel⁴ și Radu Ioanid⁵.

¹ Ruth Glasberg Gold, *Timpul lacrimilor secate*, București, Hasefer, 2003, p. 233.

² Yehuda Bauer, *Rethinking the Holocaust*, New Heaven and London, Yale University Press, 2001, p. X.

³ *Evreii din Romania între anii 1940-1944*, vol. I, *Legislația antievreiască*, Lya Benjamin (ed.), București, Hasefer, 1993; *Evreii din Romania între anii 1940-1944*, vol. II, *Problema Evreiască în stenogramele Consiliului de Miniștri*, Lya Benjamin (ed.), București, Hasefer, 1996 dar și Lya Benjamin, *Prigoană și rezistență în istoria evreilor din România 1940-1944*, București, Hasefer, 2001.

⁴ Jean Ancel, *Transnistria*, vol. I, II, III, București, Atlas, 1998; Jean Ancel, *Contribuții la Istoria României. Problema Evreiască 1933-1944*, vol. I, București, Hasefer, 2001 și vol. II, București, Hasefer, 2003 precum și colecția de documente Jean Ancel (ed.) *Documents Concerning the Fate of Romanian Jewry*, 12 vol., Beate Klarsfeld Foundation, Jerusalem, 1986.

Până acum, majoritatea studiilor publicate în legătură ceea ce s-a întâmplat în timpul Holocaustului, s-au concentrat, mai ales, asupra studierii autorilor crimelor, asupra colaboratorilor acestora, asupra indiferenței ‘spectatorilor’ (prieteni, vecini, cunoscuți etc), precum și asupra atitudinii și reacțiilor victimelor (pasivitate, rezistență). Tocmai de aceea foarte importantă mi se pare cercetarea reacțiilor victimelor Holocaustului în perioada de după Eliberare, o secțiune puțin mai neglijată⁶ a istoriei evreilor din România, dar la fel de importantă în cadrul efortului de a înțelege ceea ce a însemnat Holocaustul.

Studiul de față va încerca să analizeze, din perspectiva victimelor – evreiești – consecințele ‘moștenirii’ Holocaustului în perioada de după Eliberare. Pornind de la ideea unuia dintre cei mai reprezentativi ‘martori’ ai secolului XX, Elie Wiesel, aceea că drama supraviețuitorilor evrei nu s-a terminat odată cu eliberarea ghetourilor și lagărelor, cercetarea va căuta să evidențieze efortul extraordinar al majorității supraviețuitorilor de a da, în ciuda dificultăților pe care le presupunea o asemenea încercare, un sens tragediei trăite în timpul războiului, prin lupta pentru salvarea memoriei victimelor Holocaustului.

Păstrarea Memoriei Holocaustului nu a avut același rol și importanță de-a lungul întregii perioade postbelice, ea cunoscând o evoluție care a inclus mai multe etape: reprimarea amintirilor, în prima fază, apoi, după procesul Eichman – “apariția martorului”, respectiv “constituirea unei memorii colective a Holocaustului”⁷, pentru a se ajunge la rolul de prim plan al memoriei Holocaustului – “Epoca martorului”⁸ – odată cu sfârșitul anilor ’70.⁹

Deoarece interesul nostru se axează pe o perspectivă din interior asupra Holocaustului, perspectiva victimelor, sursele primare pe care le vom folosi sunt exclusiv evreiești și constau din jurnalele, memoriile, amintirile, volumele comemorative ale supraviețuitorilor evrei din România.

Noțiunea de “supraviețuitor” folosită aici implică un sens mai larg: nu doar evreul deportat în lagărele de exterminare, concentrare, muncă sau în ghetouri ci și acela care a fost supus ‘doar’ muncii obligatorii, diferitelor persecuții și legislației antisemite. Bineînțeles, supraviețuitorii au avut experiențe diferite, existând o mare diferență între presiunea la care au fost supuși și implicit între gradul traumei suferite; vom analiza, în principal, situația celor care au fost deportați în lagăre sau ghetouri, ei reprezentând, datorită evenimentelor trăite în timpul dezrădăcinării lor, categoria cea mai afectată de experiența Holocaustului.

⁵ Radu Ioanid, *Evreii sub Regimul Antonescu*, București, Hasefer, 1998.

⁶ Cercetarea istoriei evreilor români – privind primii ani postbelici, perioada de după Eliberare – nu este un teren virgin. Avem contribuțiile istoricilor Jean Ancel, *Yahadut Romania bein 23.08.1944 le'bein 30.12.1947* (Evreii din România între 23 august 1944 și 30 decembrie 1947), teză de doctorat, Universitatea Ebraică din Ierusalim, 1979 precum și Liviu Rotman, *Romanian Jewry, The First Decade After the Holocaust*, în vol. Randolph Brahm (ed.), *The Tragedy of Romanian Jewry*, New York, The Rosenthal Institute for Holocaust Studies of the City University of New York, 1994, pp. 287-326.

⁷ A se vedea Annette Wieviorka, *From Survivor to witness: voices from the Shoah*, în Jay Winter and Emmanuel Sivan (ed.), *War and Remembrance in the Twentieth Century*, Cambridge, Cambridge University Press, 1999, pp. 133-137.

⁸ *Ibidem*, pp. 137-141.

⁹ Pentru o excelentă prezentare a istoriografiei postbelice privind Holocaustul vezi: Mihai Chioveanu, *Anatomy of a Crime. The Final Solution in the Postwar Historiography*, în *The Holocaust and Romania, History and Contemporary Significance*, București, Institutul pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară; Centrul „Goren Goldstein” al Universității din București, Diaspora Research Center Tel Aviv, 2003, pp. 151-176.

De-a lungul timpului au fost produse mai multe definiții ale Holocaustului reflectând complexitatea și interesul provocate de acest eveniment unic în istoria omenirii.

Holocaustul, în sensul pe care-l voi folosi, reprezintă *persecuția sistematică – implicând legile rasiale, deposedarea de bunuri, deportarea în lagăre și ghetouri – organizată de către stat, precum și aplicarea programului de exterminare pe criterii rasiale împotriva evreilor din Europa anilor 1933-1945, de către regimul nazist, cu ajutorul aliaților și colaboratorilor săi; evreii au reprezentat principala țintă a exterminării, însă și alte grupuri etnice, sociale și religioase au suferit pierderi uriașe: romii, persoanele cu dizabilități, homosexualii, Martorii lui Iehova.*

Termenul de Holocaust nu a fost folosit încă de la început pentru desemnarea acestui eveniment. Folosit pentru prima oară, se pare, de către Elie Wiesel, termenul de Holocaust, provenit din traducerea greacă a Bibliei și însemnând ‘jertfă arsă pe altar în cinstea lui Dumnezeu’, s-a impus pe plan internațional după anii ’60, fiind folosit, în special în spațiul anglofon, ca termen generic pentru desemnarea exterminării evreilor. Acestui termen i se reproșează faptul că “exterminarea evreilor de către naziști nu a avut nimic de-a face cu purificarea rituală sau cu vreo jertfă adusă lui Dumnezeu.”¹⁰

Alți termeni care au mai fost folosiți: *Șoah* (Catastrofa), termen din ebraica biblică ce desemnează o calamitate importantă, și care a fost preferat în istoriografia israeliană și cea franceză; *Dritter Hurban* (A Treia Distrugere, după cele două distrugeri ale Templului din Ierusalim), termenul care integrează genocidul în cronologia evreiască fiind folosit în cărțile memoriale – *Yzkor*. Aceste cărți memoriale, aflate la intersecția a două tradiții: cea a martirologiei comunităților evreiești – *Memorbuch* – și cea a istoriografiei evreiești de după 1918, tratau perioada de dinainte de război și deplângeau anihilarea unei întregi comunități, a unui stil de viață, a unei culturi desemnate prin termenul *Yidishkeit*. Toate elementele acestei lumi a everilor așkenazi fuseseră distruse: limba (idiș), istoria, un spațiu fizic, rețeaua de relații sociale.¹¹

De asemenea, nu vom folosi termenul de genocid¹², care nu exprimă cu exactitate ceea ce s-a întâmplat în timpul Holocaustului, având un caracter oarecum ‘restrictiv’. “Holocaustul a fost un genocid, dar unul de tip special și fără precedent până acum.”¹³ Afirmatia aparține istoricului israelian Yehuda Bauer, care sugerează o foarte interesantă distincție între cei doi termeni: genocidul este “încercarea plănuită din timp, de a distruge un grup național, etnic sau rasial, folosind măsuri precum cele enumerate

¹⁰ *Ibidem*, p. 125.

¹¹ *Ibidem*, p. 129.

¹² ‘Creat’ în 1942-43 de Raphael Lemkin, un avocat evreu din Polonia refugiat în SUA, termenul de genocid desemna „practica de exterminare a unui popor sau a unui grup etnic... În general vorbind, genocid nu înseamnă neapărat distrugerea imediată a unei națiuni. Mai degrabă trebuie să semnifice existența unui plan coordonat de acțiuni care să urmărească distrugerea bazelor esențiale ale vieții grupurilor naționale, cu scopul de a anihila grupurile ca atare”. Distrugerea bazelor vieții unei națiuni includea, conform lui Lemkin, următoarele: „distrugerea structurii economice naționale, a instituțiilor religioase, a fibrei morale, a sistemului educațional și întotdeauna ucideri în masă selective ale unor părți din populația vizată”. În 1948, în Convenția privind Genocidul, inspirându-se din lucrările lui Lemkin, ONU a definit termenul de genocid ca “oricare din următoarele acte, săvârșite cu intenția de a distruge, în tot sau în parte, un grup național, etnic sau religios, precum: a) omorârea membrilor grupului; b) cauzarea unor importante răni fizice sau psihice membrilor grupului; c) crearea unor condiții de viață special gândite pentru a duce la distrugerea, în tot sau în parte, a grupului respectiv; d) impunerea unor măsuri cu scopul de a împiedica nașterile din cadrul aceluia grup; e) transferul forțat al copiilor de la un grup la altul; citat de Yehuda Bauer, *Rethinking*, pp. 9-10.

¹³ *Ibidem*, p. X.

de Lemkin – cel care a construit noțiunea de genocid – și de Convenția ONU privind Genocidul, măsuri însoțite de omoruri în masă, *selective*, ale membrilor grupului vizat. Holocaustul este o radicalizare a genocidului: încercarea, planuită din timp, de a anihila fizic *pe toți* membrii grupului național, etnic sau rasial vizat.¹⁴

*

“Ceea ce părea de necrezut s-a întâmplat: am supraviețuit”

Hedi Fried¹⁵

“ (...) libertatea totuși ne-a ajuns din urmă. Și în primele momente, nu am știut ce să facem cu ea.”

J. Kovacs; A. Voinea¹⁶

Eliberarea din lagăre sau ghetouri a reprezentat o bruscă și importantă schimbare în viața deportaților. Deși poate că unii încă mai sperau, în cele mai multe cazuri deținuții nu se mai așteptau să scape cu viață. Existau unele informații despre înaintarea armatelor aliate, dar starea de spirit era sumbră, deoarece majoritatea deținuților erau stăpâniți de teama de a fi masacrați de soldații germani aflați în retragere. Bineînțeles, credința în eliberare diferea de la o persoană la alta, de la un grup de deținuți la altul (în funcție de starea fizică și psihică în care se afla deținutul), extremele fiind alcătuite, la un capăt, din cei aflați într-o stare de epuizare extremă – numiți, în unele lagăre germane, “musulmani”¹⁷ – care nu mai aveau nici o speranță, fiind cu totul resemnați, iar la celălalt capăt, din cei implicați în rezistența ‘activă’ – rezistența armată sau colaborarea cu partizanii. Au existat și cazuri în care prizonierii s-au eliberat singuri, fugind sau ascunzându-se, însă, în cele mai multe situații nu a fost vorba de o autoeliberare, ci de o contribuție din exterior.

Astfel, și reacțiile supraviețuitorilor din momentul eliberării sunt diferite: entuziasm, bucurie, apatie etc. În primul rând – bucuria uriașă: “Stăteam de-a lungul drumului aplaudând și ovaționând cât puteam de tare,” povestește unul dintre evreii deportați în Transnistria¹⁸. Nu însă toți deținuții au putut să se bucure. Unul dintre cei care ajunseseră într-o stare extremă de epuizare și apatie, scrie despre “oboseala de nedescris, vroiam să dorm,”¹⁹ amintindu-și că: “Bizar: camarazii mei și cu mine nu simțim ‘victoria’. Nu ne îmbrățișăm de bucurie. Nu strigăm și nu cântăm pentru a ne exprima fericirea. (...) nu suntem fericiți (...) descumpănit, dezorientat.”²⁰ Datorită condițiilor în care fuseseră deținuți, majoritatea erau înfometați și nu e de mirare că prima acțiune a multora dintre ei a fost astâmpărarea foamei. Un fost deportat scrie că “prima noastră faptă de oameni liberi fu năvala asupra depozitului de alimente. Nimeni nu se gândea la altceva. Nici la răzbunare, nici la părinți.”²¹

¹⁴ *Ibidem*, p. 12.

¹⁵ Hedi Fried, *Drumul la și de la Auschwitz*, București, România Press, 2002, p. 170.

¹⁶ Kovacs Janos, Andrei Voinea, *Clepsidra cu bolovani*, București, Hasefer, 1999, p. 122.

¹⁷ Despre originea și semnificația termenului “musulman” aplicat unui deținut din lagărele germane vezi explicația lui Wolfgang Sofsky, *The Order of Terror: The Concentration Camp*, Princeton, Princeton University Press, 1997, p. 329.

¹⁸ Avigdor Schachan, *Burning Ice. The ghettos of Transnistria*, Boulder, East European Monographs, 1996, p. 373.

¹⁹ Hedi Fried, *Drumul*, p. 161.

²⁰ Elie Wiesel, *Toate fluviile curg în mare*, București, Hasefer, 2000, p. 97.

²¹ Elie Wiesel, *Noaptea*, București, Univers, 1989, p. 114.

Pentru evreii dintr-un detașament de muncă obligatorie, eliberarea a adus și regăsirea demnității umane, ea producându-se în urma anunțului locotenentului care-i supraveghea: “Sunteți liberi”. Fostele ‘dobitoace’ (cu câteva luni în urmă evreii detașamentului ascultaseră un discurs ‘original’: “Ar fi bine să vă uitați și numele, perciunaților, aici sunteți toți la fel și de aceea aveți și un nume comun, toți un singur nume, acela de evrei; veți avea însă un număr, fiecare alt număr. Nici dobitoacele n-au nume, nu-i așa? De ce ați mai avea nevoie tocmai voi?”²²) s-au transformat în ‘domni’, o schimbare care n-a scăpat neobservată unuia dintre martori: “Ni s-a adresat pentru prima dată cu apelativul ‘domnilor’ – din iunie 1941 nimeni nu a mai folosit acest termen în raporturile cu noi.”²³

În primele momente, unii detinuți sunt neîncredători, parcă nu le vine să creadă că au fost eliberați: “Sărmanul a început să aiureze”²⁴ declara Hedi Fried despre un coleg care susținea că văzuse intrând în lagăr tancurile eliberatoare, iar Dora Apșan Sorell se întreba în jurnalul său: “Chiar s-a întâmplat cu adevărat? Suntem cu adevărat libere?”²⁵ Despre eliberarea văzută de mulți detinuți ca un moment ‘ireal’, a cărui semnificație a fost greu de înțeles în primele momente, vorbesc și alți martori: “Noi nu mai puteam realiza că putem primi cât voiam, că nimeni nu ne lovea cu bastonul de cauciuc (...). Mulți credeau că visează și își făceau provizii, temându-se că se vor trezi din vis și din nou nu vor avea.”²⁶ Unii, observând cu uimire lipsa gardienilor, dar fiindu-le frică de o posibilă ‘capcană’, au ales să nu părăsească imediat lagărul: “Spre uimirea noastră, nimeni nu a avut curajul să iasă pe poartă. Ne temeam la gândul că, poate, soldații se ascund prin împrejurimi; (...) pentru a avea un motiv să tragă asupra noastră.”²⁷

Momentul eliberării a reprezentat oportunitatea redobândirii respectului de sine – “ne-a redat credința că suntem totuși oameni, oameni vii care mai au viitor”²⁸, a încrederii în forțele proprii, a recâștigării demnității umane, mai ales în situațiile în care evreii, fostele victime neajutate, au avut ocazia să contribuie, prin lupta împotriva “stăpânilor” de până atunci, la propria eliberare. A te elibera singur sau în cooperare cu alții (de ex. – partizanii), a participa în mod activ – cu arma în mână – la înfrângerea foștilor persecutori, a constituit ulterior o importantă sursă de mândrie pentru foștii deținuți: ei nu mai făceau parte din acea categorie (foarte prost văzută în primii ani de după război, când erau celebrați doar ‘eroii’, cei care au rezistat²⁹) de supraviețuitori acuzați de pasivitate, “că s-au lăsat duși ca niște oi la abator”. Avantajul de a fi făcut parte din minoritatea “luptătorilor” și de a putea răspunde cu ușurință la întrebările

²² Kovacs Janos, Andrei Voinea, *Clepsidra*, p. 113.

²³ Ibidem, p. 121.

²⁴ Hedi Fried, *Drumul*, p. 161.

²⁵ Dora Apșan Sorell, *Tell the Children. Letters to Miriam*, San Raphael, California, Sighet Publishing, 1998, p. 136.

²⁶ Alexandru Marton, *Am scăpat de la Auschwitz*, București, Hasefer, 2000, p. 148.

²⁷ Carol Buium Beniamini, *Un sionist în vremea lui Antonescu și după aceea*, București, Hasefer, 1999, p. 102.

²⁸ Alexandru Marton, *Am scăpat*, p. 148.

²⁹ Privind percepția supraviețuitorilor în societatea israeliană și celebrarea eroismului, rezistenței active (armate) a evreilor din Europa, a se vedea Dina Porat, *The Blue and Yellow Star of David*, Cambridge, Harvard University Press, 1990 și Tom Seghev, *The Seventh Million*, New York, Hill and Wang, 1993. Conceptele de rezistență și eroism s-au schimbat foarte mult față de primii ani postbelici – vezi Raphael Vago, *The concept of Resistance and Heroism in Israeli Historiography and Public Opinion*, Studia Iudaica, vol. X, 2001, Cluj, pp.146-170. De asemenea, a se vedea și Cap. 6 – “Jewish Resistance – Myth or Reality” din Yehuda Bauer, *Rethinking the Holocaust*.

celorlalți: “De ce nu ați luptat? De ce nu v-ați revoltat?”, i-a ajutat să se integreze mult mai ușor în societatea postbelică. Mândria pe care a simțit-o unul dintre deportații care a participat, alături de partizani, la lupta pentru eliberarea propriului ghetou, “răzbunându-i” astfel pe toți cei pierduți, este evidentă în amintirile sale:

“Am strâns cu putere pușca aproape de piept, ca pe o mireasă; pușca-mi era mireasa, iar tunetul artileriei, care se tot apropia, era muzica nupțială. (...) am început să trag fără oprire, mâna nu mi-a mai tremurat, iar buzele îmi șopteau :

- Pentru tata, pentru Șeindală, pentru Reizală, pentru Tania, pentru Șike, (...) pentru toți...”³⁰

Eliberarea, acest moment copleșitor pentru un evreu din timpul Holocaustului, i-a “ajuns din urmă” pe supraviețuitorii care, la început, nu au prea știut cum să reacționeze. Pentru a asimila noul “statut” dobândit, ei au avut nevoie de ceva timp de acomodare cu libertatea. De-abia după o vreme, supraviețuitorii au realizat semnificația Eliberării, precum își amintește unul dintre ei: “Ne-au trebuit totuși zile și nopți pentru a înțelege că, în sfârșit, coșmarul s-a terminat și că începe într-adevăr o epocă nouă.”³¹

Și pentru eliberatori (fie că au fost sovietici, americani sau britanici) întâlnirea cu cei care supraviețuiseră deportării a reprezentat un moment deosebit – ei nu-și imaginaseră ce avea să-i aștepte în lagărele și ghetourile proaspăt eliberate, de aceea momentul eliberării a constituit și pentru ei un adevărat șoc.

Este foarte interesat de văzut modul în care supraviețuitorii au consemnat imaginea și reacțiile eliberatorilor, la primul lor contact cu victimele persecuțiilor.³² Uimirea, compasiunea dar și dezgustul ar putea fi cuvintele cele mai potrivite pentru a descrie reacțiile eliberatorilor: “Soldații englezi se uitau la noi cu greutate și cu milă. Arătam de parcă nu voiam să-și creadă ochilor.”³³ Aceași reacție a existat și din partea rușilor: “Soldații ruși ne priveau șocați. Se mirau de zdrențele noastre, (...) de părul nostru scurt, dar mai ales de trupurile noastre numai piele și os și de expresia fețelor noastre hămesite (...) Se holbau la noi, se mirau, și mergeau mai departe.”³⁴

Priveliștea era uneori atât de șocantă, încât unii soldați au izbucnit în lacrimi³⁵, alții au leșinat: ”Cum a sărit de pe tanc, cu ochii holbați de parcă nu-i venea să creadă priveliștea care i se înfățișa, a leșinat.”³⁶

Atât de mari erau așteptările față de eliberatori, încât pentru unii tineri de-abia ieșiți din coșmarul perioadei de persecuții, eliberatorii păreau nu doar niște simpli oameni ci personaje investite cu adevărate trăsături mitice, personificând, de exemplu, “Revoluția”: “nu semănau cu soldații pe care-i văzusem până atunci.(...) am simțit ceva care era mai mult și în același timp, mai puțin decât entuziasmul. Era uitarea de sine în

³⁰ Leo Schadach, *Orășelul pierdut*, București, Kriterion, 1996, p. 176-177.

³¹ Alexandru Șafran, *Un tăciune smuls flăcărilor*, București, Hasefer, 1996, p. 143.

³² Deoarece pentru supraviețuitorii Eliberarea a fost un moment atât de important avem și multe descrieri detaliate ale momentului întâlnirii cu eliberatorii. Vezi relatările lui Elie Wiesel, *Toate fluviile*, pp. 97-98; Hedi Fried, *Drumul*, pp. 160-162; Dora Apșan Sorell, *Tell the children*, p. 137; Tereza Mozes, *Decalog însângerat*, București, ARA, 1995, p. 154; Alexandru Marton, *Am scăpat*, p. 148; Leo Schadach, *Orășelul*, pp. 177-178; Avigdor Schachan, *Burning ice*, p. 373; Clara Ostfeld, *Lumini și umbre din viața mea*, București, Multistar, 1992, pp. 54-56; Egon Balas, *Voința de libertate. O călătorie primejdioasă prin fascism și comunism*, București, Fundația Culturală Română, 2001, pp. 178-179; Lily Marcou, *Sub Stalin și Dej. Memoriile unui om de stânga*, București, Antet, 1998, pp. 51-52.

³³ Hedi Fried, *Drumul*, p. 162.

³⁴ Tereza Mozes, *Decalog*, p. 154.

³⁵ Relatează Tereza Mozes, *ibidem*, p. 165; Alexandru Marton, *Am scăpat*, p. 148, precum și Elie Wiesel, *Toate fluviile*, p. 97.

³⁶ Alexandru Marton, *Am scăpat*, p. 148.

beția izvorâtă din proximitatea aceluși eroism colectiv (...) Mi se părea că nu înainta o armată, ci corpul viu al popoarelor, că revoluția pătrundea cu același suflu în oraș.”³⁷

Și pentru evreii care nu fuseseră deportați în lagăre și ghetouri, întâlnirea cu eliberatorii a reprezentat un moment deosebit, adânc întipărit în memoria afectivă a celor eliberați: “După atâta așteptare și frică (...), m-am trezit emoționată.(...) Cum aș putea uita bucuria acestei dimineți când, urcând pe scara pivniței, m-am trezit în fața Armatei Roșii? Ea avea fața radioasă a unui căpitan uriaș care mă luă în brațe cu caldura; ce stare de siguranță!”³⁸

În unele cazuri, pe lângă bucuria întâlnirii eliberatorilor mult așteptați³⁹, supraviețuitorii au fost la rândul lor surprinși de imaginea acestora: “un batalion de infanterie compus din adolescenți de 15-16 ani a intrat în ghetou. Tunicile militare le atârnavă prin noroi și de-abia își cărau mitralierele. (...) Bucuria noastră era amestecată cu uimire – armata asta a învins puternica mașinărie de război germană?”⁴⁰

O reacție asemănătoare a avut și un alt supraviețuitor care fugise dintr-o coloană de deportare și se ascunsese într-un sat: “Ardeam de nerăbdare să-i văd pe eliberatorii noștri. Spre amiază primul soldat sovietic se ivi pe drum. (...) Ce mi-au văzut ochii era cu totul altceva decât ce anticipasem (...) Soldatul sovietic care se apropia de mine alerga în urmărirea dușmanului de moarte. Era desculț, cu bocancii în mână, uniformă zdrențuită, iar pușca legată cu o sfoară; era în capul gol. (...) am strigat un salut în rusește. Soldatul se opri un moment, îmi zâmbi, apoi, ca și cum și-ar fi adus aminte că n-avea timp de pierdut, întrebă: ‘Gde Berlin?’ (Unde-i Berlinul?). În tăcere, am arătat spre vest și soldatul reîncepu să fugă.”⁴¹

Indiferent de armata din care făceau parte, de reacțiile sau de comportarea lor ulterioară, eliberatorii au lăsat o impresie de neșters în inimile supraviețuitorilor evrei. Foștii deținuți nu au putut uita momentul Eliberării și nici ‘datoria’ de recunoștință pe care au contractat-o în acele zile, așa cum remarca, peste mulți ani, unul dintre cei eliberați: “În acea zi, cea a eliberării noastre (...) voi reprezentați pentru noi aspirația cea mai nobilă a umanității: libertatea. Pentru noi, voi întrupați speranța. (...) sentimentul meu față de eliberatori nu s-a modificat: grațitudine.”⁴²

*

“În conștiința noastră își croiau drum gânduri tulburi: Aceasta să fie eliberarea? Ce diferență față de așteptările noastre! Ce contradicție!”

*Tereza Mozes*⁴³

Diferența uriașă dintre așteptările pe care le aveau deținuții cu privire la noua lor viață de după eliberare și realitatea postbelică le-a provocat acestora mari dezamăgiri, pe care le-au consemnat în jurnalele, memoriile și amintirile lor.

³⁷ Serge Moscovici, *Cronica anilor risipiți. Povestire autobiografică*, Iași, Polirom, 1999, p. 242.

³⁸ Lily Marcou, *Sub Stalin și Dej*, p. 51.

³⁹ Vezi relatarea L. Marcou despre ‘așteptările’ familiei sale: „auzeam de mult timp vorbindu-se de această ofensivă, despre care se spunea că este iminentă și că, odată cu sosirea Armatei Roșii, aveam să fim salvați... Când rușii vor sosi, săracii vor avea ce mânca.” *Ibidem*, pp. 48-49.

⁴⁰ Avigdor Schachan, *Burning ice*, p. 373.

⁴¹ Egon Balas, *Voința de libertate*, p. 178.

⁴² Elie Wiesel, *Și Marea nu se umple*, București, Hasefer, 2000, pp. 249-252.

⁴³ Tereza Mozes, *Decalog*, p. 156.

Una dintre primele decepții ale celor proaspăt salvați din Holocaust a fost inițiativa sovieticilor de a-i înrola cu forța în Armata Roșie⁴⁴ sau în batalioanele de muncă obligatorie – unii fiind trimiși la muncă la Krivoi Rog sau la minele de cărbuni din Donbas⁴⁵ – ceea ce le-a lăsat amintiri de neuitat: “Ne eliberaseră rușii în ’44. Prima lor acțiune, să trimită bărbații evrei pe front, în linia întâi, contra nemților. Schelete. Abia scăpați din lagăr. (...) M-au prins rușii, m-au înrolat în Armata Roșie, să mă trimită în linia întâi, pe front. Am evadat (...)”⁴⁶ Cine a putut a scăpat, însă, deseori, în urma acestor recrutări forțate, femeile și copiii, au rămas singuri, trebuind să se descurce pe cont propriu pentru a se reîntoarce acasă: “Printre cei înrolați s-au aflat tatăl și unchiul mei. Noi femeile și copiii am căutat mijloace pentru a ne putea înapoia la Cernăuți, orașul natal.”⁴⁷

Despre bucuria și decepția provocate de primii soldați eliberatori povestește unul dintre deportații din Moghilev: “O patrulă militară rusă (...) a intrat în cartierul de locuințe al Turnătoriei. Am primit patrula cu strigăte de bucurie, însă bucuria ne-a fost risipită când tânărul ofițer i-a acuzat pe evrei că i-au târât pe ruși în război pentru a lupta în locul nostru împotriva lui Hitler.”⁴⁸

Conducătorul comunității evreiești din Sargorod, Meir Teich, își amintește și el de una dintre cele mai “șocante dezamăgiri suferite vreodată”⁴⁹, datorată ofițerilor NKVD, care după eliberare le-au făcut mari ‘neajunsuri’ evreilor supraviețuitori: “Au fost rechiziționate proviziile tuturor instituțiilor (cantina, spitalul, orfelinatul) iar cei care depindeau de ele au fost abandonați sorții.(...) Protestele mele au fost inutile. (...) După ce am refuzat să le predau banii, registrele și celelalte bunuri care aparțineau deportaților, am fost arestat și terorizat într-o manieră de nedescris vreme de 4 zile. Apoi am fost forțat să le predau totul: farmacia bine aprovizionată, registrele, o sumă mare de bani. (...) Contrar promisiunilor făcute de armată și de partizani, organele ‘autorității de securitate’ care au urmat au instituit un regim de teroare: percheziții în case, confiscări, arestări, deportări (...) în următoarele săptămâni o parte dintre deportați au fugit în timpul nopții (...) Eu însumi am fost încarcerat într-o îngrozitoare închisoare rusească, la Vinița, timp de 6 luni.”⁵⁰

La accentuarea deprimării ‘supraviețuitorului’ Holocaustului, apreciază un filosof contemporan, un rol important l-au avut și “decepțiile mai recente, provocate de noua viață în libertate. Întorcându-se acasă, el aspira fără să vrea la un fel de gratificație, pentru suferințele inumane îndurate; ori el n-o găsește. Dezolarea domnește și în afara lagărelor, fiecare fiind grăbit să-și panseze propriile răni și să uite nenorocirile trăite; supraviețuitorii, acești strigoi, simbolizează un trecut pe care-l vrem uitat. Dincolo de

⁴⁴ Relatarea privind înrolarea forțată a supraviețuitorilor în Armata Roșie se întâlnește la mai mulți supraviețuitori. Vezi: Meir Teich, *The Jewish Self Administration in Ghetto Shargorod (Transnistria)*, Yad Vashem Studies, 2, 1958, p. 250; Arnold Buxbaum, în Felicia Carmelly (ed.), *Shattered! 50 Years of Silence. History and Voices of the Tragedy in Romania and Transnistria*, Scharborough Ontario, Abbeyfield Publishers, 1997; Norman Manea, *Întoarcerea Huliganului*, Iași, Polirom, 2003, p. 172, Clara Ostfeld, *Lumini și umbre*, p. 56.

⁴⁵ Mărturii despre transportarea supraviețuitorilor la muncă forțată se găsesc la mai mulți dintre cei eliberați – Leo Schadach, *Orășelul*, p. 188; Felicia Steigman Carmelly (ed.), *Shattered*; Ruth Glasberg Gold, *Timpul lacrimilor*, p. 207.

⁴⁶ Norman Manea, *Întoarcerea*, pp. 97 și 172.

⁴⁷ Clara Ostfeld, *Lumini și umbre*, p. 56.

⁴⁸ Relatarea inginerului Max Schmidt, fost lucrător în Turnătoria din Moghilev în Siegfried Jagendorf, *Minunea de la Moghilev*, București, Hasefer, 1997, p. 182-183.

⁴⁹ Meir Teich, *The Jewish Self-Administration*, p. 250.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 250-251.

această frustrare personală, supraviețuitorii găsesc lumea profund înșelătoare în raport cu marile lor speranțe. Ei au fost supuși unor presiuni extraordinare, îndurând suferințe ieșite din comun; ei se așteaptă, la întoarcere, ca lumea să fie transformată de această experiență excepțională.”⁵¹

Așa cum remarca Tzvetan Todorov, realitatea a fost, însă, total diferită de așteptările supraviețuitorilor. În multe cazuri, odată ajunși acasă, ei s-au trezit obiectul dușmăniei vecinilor și al suspiciunii noilor autorități. Cu cât speranțele au fost mai mari cu atât dezamăgirea care a urmat a fost mai puternică. Un exemplu în acest sens îl avem din lagărul de la Buchenwald, unde, după eliberare, într-un grup de deținuți are loc următorul dialog despre întoarcerea acasă:

“ – Vom fi primiți ca niște prinți.

– Ni se va permite orice, adaugă un altul.

– Reprezentăm o forță politică uriașă; s-o folosim pentru a construi o societate nouă, declară un al treilea, un comunist convins.”⁵²

Iar realitatea, la întoarcerea în Sighet (descrișă de Bea, sora celui de la Buchenwald): “Cum a fost la Sighet? Cine a supraviețuit? Ce-a găsit acasă? Aflu de la ea că s-au întors foarte puțini evrei (...) Și din familia noastră cine a supraviețuit? Câțiva veri, câteva rude îndepărtate. Și ticăloșii, nylasiștii? Antisemiții feroci? Câțiva au fost arestați. Snopiți în bătai. Predați justiției, închiși. Asta-i tot ? Fară execuții publice? Fără spânzurări? Nu, n-au fost, după câte știe ea. (...) Și casa? Mai bine să nu mai vorbim. (...) S-a furat totul (...) supraviețuitorii încercau să se strângă laolaltă. De teama fantomelor? De teamă pur și simplu. Soldații ruși beți provocau panică.”⁵³

Aceasi profundă dezamăgire, în urma marilor iluzii avute, se degajă și din relatarea altei supraviețuitoare care, după război, a ajuns în Suedia cu un transport de bolnavi:

“- Ce fel de țară o fi țara în care ne ducem?

- Suedezii sunt sigur oameni foarte prietenoși! Gândiți-vă că regina lor ne-a invitat la ea pentru vacanță! O fată în tren a auzit că însăși regina o să ne aștepte la graniță și o să ne dea haine frumoase și câte un ceas de aur la fiecare. O să căpătăm chiar și o rochie de seară...

- Ce plăcut o să fie!” (...) Ce mai știam noi despre Suedia? Că regele juca tenis. Și că oamenii erau atât de cinstiți (...)”⁵⁴

Iar trezirea la realitate: “Mai târziu se dovedește că tot ce am crezut era greșit: Nici o regină, nici un ceas, nici o vacanță (...) Și cinstea? Se terminase înainte de venirea noastră. Singurul lucru corect era că regele juca tenis.”⁵⁵

Supraviețuitorii au fost foarte dezamăgiți de comportarea/abuzurile celor care i-au eliberat, decepția fiind cu atât mai mare cu cât ei nu se așteptaseră deloc la așa ceva din partea învingătorilor naziștilor. Ei își făcuseră iluzii foarte mari în legătură cu eliberatorii, descoperind apoi cu stupeoare că și aceștia te pot jefui, bătea, viola sau omorî, chiar dacă erai o fostă victimă a ‘fasciștilor’. Chiar în cazurile în care nu se ajungea până la incidente foarte grave, antisemitismul unora dintre soldații Armatei

⁵¹Tzvetan Todorov, *Confruntarea cu Extrema. Victime și torționari în secolul XX*, București, Humanitas, 1996, p. 252.

⁵² Elie Wiesel, *Toate fluviile*, p. 98.

⁵³ *Ibidem*, p. 139.

⁵⁴ Hedi Fried, *Drumul*, p. 173-174.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 174.

Roșii⁵⁶ trezea amintiri neplăcute. Serge Moscovici își aduce aminte despre un astfel de caz:

“Un ofițer rus, amețit de aburii alcoolului, își regala auditoriul pe seama evreilor, a șireteniei lor de a profita de cel mai neînsemnat privilegiu, de a se eschiva de la serviciul militar etc. Era un soldat bolșevic, i-am atras eu atenția, iar pentru comuniști nu are importanță dacă ești sau nu evreu. (...) Și de altfel, Marx era evreu. Ceea ce avut darul să-l înfurie. ‘Nu-i adevărat’, a urlat el, ieșindu-și din fire (...).”⁵⁷

Unul dintre supraviețuitorii din București remarca cu surprindere indiferența altora la auzul infracțiunilor comise de eliberatori: “Colonelul legionar care spunea în legătură cu câteva incidente provocate de soldații ruși: ‘Prostii!... Ce fac soldații ruși e normal. Nici nu se compară cu soldații noștri! Când ne duceam la manevre, nu rămânea prin sate nici o fată neiubită și nu se mai găsea nici un porc, nici o găină!”⁵⁸

Poate că erau aceleași persoane care comiseseră, la rândul lor, același tip de infracțiuni împotriva altor civili, în timpul fostului regim. Pentru aceștia, abuzurile contra unui cetățean obișnuit făceau parte din ‘normalitate’.

Dezamăgirea celor eliberați nu s-a datorat doar comportamentului dezamăgitor (antisemit) al unora dintre eliberatori ci și atitudinii unor persoane din rândul noilor autorități publice – percepute drept vinovate că nu fac destule eforturi pentru reintegrarea celor deportați în cadrul societății – sau dintre proprii concetățeni. Una dintre problemele cele mai dezamăgitoare pentru supraviețuitori după căderea ‘fostului regim’ și instaurarea regimului democratic a fost persistența manifestărilor de antisemitism, atât în sfera publică cât și în cea privată.

Persistența antisemitismului în societatea postbelică românească era deplănsă și de Alexandru Șafran, Șef Rabinul Comunităților Evreiești, care o explică prin ‘tradiția’ antisemită românească (evreul ca ‘țap ispășitor’) și mai ales, în noua atmosfera politică, ca un rezultat al perceperii evreilor drept comuniști: “S-a făcut simțită o formă foarte deschisă de antisemitism, un antisemitism care are ceva visceral la români și care revine atunci când situația generală este instabilă și suscită o nemulțumire latentă. Nu a trebuit să treacă mult timp pentru ca în mintea oamenilor evreimea română să fie asociată cu comunismul și chiar cu regimul sovietic, care a impus regimul comunist în România.”⁵⁹

Rabinul Șafran relatează în sprijinul explicației sale o întâmplare din acea perioadă: “Într-o zi a venit la mine un bărbat cu o petiție în mână adresată Patriarhului, prin care îi cerea să i se repare o nedreptate. Ilustrul destinatar s-a mulțumit să adauge textului următoarele cuvinte scrise de mână: ‘Să i se comunice Șef Rabinului Șafran pentru a-i cere dnei. Ana Pauker să intervină’. Dovadă că el identifica complet la acea epocă evreii cu comuniștii. Gestul simbolic de a-mi trimite acel om amărât era extrem de revelator pentru sentimentele românilor față de ceea ce se petrecea în țară.”⁶⁰

Un alt intelectual evreu din București consemnează în jurnalul său, pe 6 septembrie 1944, îngrijorarea privind un incident antisemit petrecut în Universitate (el îi

⁵⁶ Despre antisemitismul existent în rândurile soldaților sovietici i se plâng lui Meir Teich câțiva ofițeri evrei din Armata Roșie, vezi Meir Teich, *The Jewish Self-Administration*, p. 250; de asemenea și Tereza Mozes amintește 2 cazuri de acest fel, mărturisind că „a fost pusă pe gânduri și s-a întristat la vederea unor ofițeri din Armata Roșie care trebuie să-și ascundă, chiar și-n Rusia, leagănul socialismului, originea evreiască”, vezi Tereza Mozes, *Decalog*, p. 160 și 168.

⁵⁷ Serge Moscovici, *Cronica*, p. 289.

⁵⁸ Emil Dorian, *Jurnal 1937-1944*, București, Hasefer, 1996, p. 366.

⁵⁹ Alexandru Șafran, *Un tăciune*, p. 154.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 156.

bănuiește drept vinovați pe legionari⁶¹ și huligani): “Haosul continuă. Legionarii își fac de cap. A fost cu puțință ca, în zilele astea de izbânzi democratice, niște studenți huligani să bată câțiva studenți evrei care veniseră la universitate să ia niște informații. Dacă nu sunt sancționați în mod superlativ și repede va fi prost.”⁶²

Tot despre antisemitismul postbelic vorbește și alt supraviețuitor, originar din Hotin, relatând frica în care trăiau familiile evreiești datorită prezenței unor grupuri de naționaliști ucraineni, care se stabiliseră în zonă. Aceștia luptau contra autorităților sovietice și îi omorau pe evrei: “Cu o zi înainte de sărbătoare, au omorât o întreagă familie evreiască într-un sat din apropiere.”⁶³

Bineînțeles, dezamăgirea postbelică a supraviețuitorilor nu se datorează doar manifestărilor de antisemitism, cum ar putea părea la prima vedere. Există multe cauze pentru a explica decepția lor. Poate că o mare parte se datorează și autoiluzionării deportaților privind revenirea la normalitate, la situația anterioară momentului dezrădăcinării. Mulți dintre ei mai încă păstrau speranța că, odată ce se vor înapoia din lagăre și ghetouri, coșmarul va dispărea: “Am simțit lacrimi în colțul ochilor. Îmi închipuisem că, revenind acasă, toate vor fi ca înainte. Că voi duce o viață normală. Printre prietenele mele, printre colege. Dar iată că furtuna se declanșase în mine, puternic. (...) Pesemne că niciodată nu voi mai fi cum am fost.”⁶⁴

Și cameleonismul unora dintre foștii prieteni⁶⁵ sau cunoscuți⁶⁶ – care înainte de eliberare fuseseră admiratorii naziștilor și a măsurilor luate de aceștia – a provocat deseori dezamăgirea supraviețuitorilor evrei: “Întâlnire pe stradă cu Ion Barbu. Sunt 6-7 ani de când nu mă mai salută. Dar astăzi s-a repezit la mine, a deschis larg brațele, mi-a întins mâna cu efuziune.

- Ați avut dreptate! strigă spre Carandino și spre mine.

Dar adaugă cu melancolie, cu regret:

- Au făcut prea mari greșeli. Hitler s-a dovedit un diletant. Nu trebuiau să-l lase la comandă.”⁶⁷

Totuși, în ciuda acestor dezamăgiri și a sentimentelor de tristețe sau chiar deprimare, supraviețuitorii evrei au realizat că cea mai importantă dorință a lor devenise realitate: erau liberi, scăpaseră de amenințările din timpul perioadei de persecuție. Poate că această conștientizare a uriașei schimbării în bine a destinului evreilor este cel mai bine surprinsă în ultima însemnare – consemnată pe 30 decembrie 1944 – din jurnalul lui Mihail Sebastian: “Mi-e rușine să fiu trist. Este totuși anul care ne-a redat libertatea.

⁶¹ Și alți supraviețuitori remarcă în amintirile lor prezența legionarilor în societatea românească de după 23 august 1944: “Legionarismul n-a dispărut fiindcă vreo câțiva partizani sunt la opreliște”, vezi Brunea Fox, *Orașul Măcelului*, București, Hasefer, 1997, p. 16; precum și „(...) realitatea e că noi, comuniștii ‘de rând’ a trebuit să atragem în partid noi elemente, inclusiv legionari, oameni mai puțin compromiși, astfel încât să îngroșăm rândul celor care urmau să voteze alături de noi.”, vezi Matei Gall, *Eclipsa*, București, Du Style, 1999, p. 267.

⁶² Emil Dorian, *Jurnal*, p. 366.

⁶³ Avigdor Schachan, *Burning Ice*, p. 391.

⁶⁴ Sonia Palty, *Evrei, trecți Nistrul. Însemnări din deportare*, Tel-Aviv, Papyrus, 1989, p. 221.

⁶⁵ Despre schimbarea lui Camil Petrescu, care, totuși „încearca să demonstreze, să se justifice, să se apere” în timp ce „alții în locul lui, nu mai puțin fasciști, au destulă insolență pentru ca să facă profesione de democratism și intransigență”, vezi Mihail Sebastian, *Jurnal 1935-1944*, București, Humanitas, p. 561.

⁶⁶ „Aseară recepție la Externe (...) Agreabil ca mondenitate dar dezgustător ca spectacol politic. Aceiași oameni care cu cinci luni mai înainte trincau cu Killinger!...” însemnare din 22 decembrie 1944, *Ibidem*, p. 574.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 562.

Peste toate amărăciunile, peste toate suferințele, peste toate deziluziile rămâne totuși acest singur fapt fundamental.⁶⁸

*

Imediat după război (...) Oamenii erau plini de tăcere (...). Neputința de a-și exterioriza experiența și sentimentul de vinovăție s-au combinat și au creat tăcerea.”
*Aaron Appelfeld*⁶⁹

Într-adevăr, în primii ani după Holocaust majoritatea supraviețuitorilor nu au vorbit despre ceea ce li se întâmplase. Așa cum remarca Appelfeld, printre motivele care au dus la această tăcere s-au numărat: neputința de a-și exterioriza simțămintele și sentimentul de culpabilitate pe care îl încercau.

Mai ales pentru tinerii membri ai grupărilor sioniste, preocupați de visul de a-și ‘construi’ o nouă identitate și o nouă Patrie, a-și aminti de experiența umilitoare a deportării nu corespundea deloc cu ‘imaginea pozitivă’ care trebuia să-i reprezinte. Deseori, tinerii supraviețuitori nu discutau nici măcar între ei despre traumele trecutului, așa cum își amintește Ruth Glasberg, pe atunci membră înnt-o secțiune a mișcării sioniste Hașomer Hașair : “Mai târziu am aflat că alți doi membri ai grupului erau de asemenea supraviețuitori ai lagărelor, dar nu am vorbit niciodată despre acest subiect. Eram mult prea preocupați de întemeierea unei vieți noi și ne umpleam fiecare minut cu diverse treburi și cu multe visuri. Era de neconceput să le povestim și altora despre coșmarurile prin care trecuserăm.”⁷⁰

Ar mai fi și alte motive pentru a explica această tăcere: neîncrederea sau lipsa de interes venite din partea celorlalți atunci când supraviețuitorii încercau să-și relateze experiența concentrațională. Unul dintre copiii supraviețuitori avea să scrie despre reticența sa de a-și povesti experiența în perioada imediat următoare eliberării și despre curiozitatea celorlalți: “Mă tot întreba despre cele trăite în lagăr, dar nu eram deloc pregătită să vorbesc despre asta.”⁷¹ Însă au existat și persoane, rude foarte apropiate, care i-au înțeles reticența: “Le eram recunoscătoare că nu mi-au pus nici o întrebare despre cele trăite în Berșad (locul deportării n.n.). La vremea convenită le-am povestit, iar după aceea subiectul nu a mai fost atins.”⁷²

În unele situații, tăcerea supraviețuitorilor după eliberare a fost determinată pur și simplu de frică – frica de autorități care, mai ales în Uniunea Sovietică, erau foarte suspicioase față de evreii reîntorși, care erau suspectați de colaborare cu foștii invadatori. Cauza acestei suspiciuni – preocuparea de a afla cum de reușiseră evreii să scape cu viață de sub ocupația nazistă: “Când oficialitățile au aflat că noi am supraviețuit sub ocupația nazistă, în mod frecvent ne acuzau că am fi fost colaboratori. Altfel, cum ați fi supraviețuit? Ne întrebau ei. Ca rezultat al acestei atitudini, noi nu am mai vorbit cu nimeni despre ce ni s-a întâmplat în timpul războiului. Acest subiect a devenit tabu. În multe cazuri, oamenii au făcut toate eforturile posibile pentru a obține

⁶⁸ *Ibidem*, p. 575.

⁶⁹ Aaron Appelfeld, *Beyond Despair*, pp. 31-32.

⁷⁰ Ruth Glasberg Gold, *Timpul lacrimilor*, p. 245.

⁷¹ *Ibidem*, p. 201.

⁷² *Ibidem*, p. 218.

acte de identitate noi, prin care și-au schimbat numele, locul nașterii și chiar și data nașterii pentru a evita astfel de acuzații.”⁷³

Explicația dată ulterior de un alt supraviețuitor privind cauzele tăcerii martorilor Holocaustului în anii de după război încearcă să ne ofere unele dintre motivele înăbușirii memoriei: “Era imposibil să trăiești după Holocaust altfel decât prin reducerea la tăcere a memoriei. Memoria devenise dușmanul tău. Te luptai în mod continuu să o tocești, s-o abați, s-o amuțești. Această bătălie a durat ani în șir. Oamenii au învățat să trăiască fără memorie la fel cum cineva învață să trăiască fără o mână sau un picior.”⁷⁴

Poate că o parte a relației ‘tăcere – lipsă de înțelegere’ s-a datorat și supraviețuitorilor, care, deseori, au avut sentimentul că degeaba vor povesti despre lagăre, pentru că nu vor fi înțeleși decât de cei care au fost “acolo”. Pentru că un ‘neinițiat’, credeau ei, unul care nu a trăit în lagăr, nu ar putea să-i înțeleagă; fiind întrebat cu insistență despre încercările prin care trecuse, un supraviețuitor dintr-un lagăr de tranzit a răspuns: “Toate astea nu-s pentru dumneavoastră, nu aveți cum să înțelegeți.”⁷⁵

Și Hedi Fried se întreba, înainte de a începe să-i povestească unei persoane curioase să afle amănunte despre lagăre: “De unde să încep? Auschwitz? O să înțeleagă ei?”⁷⁶

Chiar și atunci când supraviețuitorul se hotăra să povestească despre cele întâmplate în lagăre, de obicei povestea pe scurt, în linii generale (“le-am relatat faptele pe un ton rece și fără a intra în amănunte”⁷⁷), sărind peste anumite episoade. Din diferite motive (cum ar fi dezamăgirea, rușinea), anumite întâmplări erau ascunse de cel încă traumatizat. Tereza Mozes povestește reacția ei și a prietenelor sale după ce au fost atacate (iar una dintre fete violată) de un soldat sovietic, pe drumul de întoarcere de la Auschwitz: “A fost un moment zguduitor, cumplit. Ne-am ascuns care pe unde a putut (...). Astfel s-a scurs noaptea. Până în zori nu ne-a mai scăpat nici un cuvânt de pe buze. Dimineata ne privirăm mute unele pe celelalte. Nici atunci, nici după aceea n-am mai vorbit despre ce se întâmplase.”⁷⁸

Tăcerea putea să vină și ca o reacție față de lipsa recunoașterii (percepută de fostul deținut drept o ‘discriminare’) unui anumit statut – acela de ‘supraviețuitor’ – venită din partea societății în care fostul deportat încerca să se integreze: “Notorietatea lagărelor de al Auschwitz și Treblinka eclipsa cu totul existența celor din Transnistria sau din alte locuri, care nu erau niciodată pomenite în timpul comemorărilor oficiale, ca și cum supraviețuitorii dintr-un lagăr ar conta mai mult decât cei din altul. Acest obicei aproape că avea implicații discriminatorii, ceea ce ne-a determinat pe cei mai mulți dintre noi să tăcem timp de treizeci de ani.”⁷⁹

Astfel că tăcerea a stăpânit o bună perioadă de timp asupra supraviețuitorilor lagărelor. Trebuie adăugat și faptul că nici ‘ceilalți’, cei care nu cunoscuseră ororile lagărelor și ghetourilor, nu s-au arătat prea interesați de amintirile foștilor deținuți.

⁷³ Mărturia Tatyanei Gutman (Greenberg) reprodusă în Felicia Carmelly (ed.), *Shattered!*

⁷⁴ Aaron Appelfeld, *Beyond Despair*, p. IX.

⁷⁵ Serge Moscovici, *Cronica*, p. 305; și totuși, până la urmă, acel supraviețuitor „și-a deschis inima” și a povestit despre lagăr.

⁷⁶ Hedi Fried, *Drumul*.

⁷⁷ Ruth Glasberg Gold, *Timpul lacrimilor*, p. 218.

⁷⁸ Tereza Mozes, *Decalog*, p. 156.

⁷⁹ Ruth Glasberg Gold, *Timpul lacrimilor*, p. 340.

Atenția lor era atrasă, în mod special, de ‘poveștirile eroice’ ale celor care luptaseră – se revoltaseră – în păduri, lagăre sau ghetouri.

*

“Să vie marele proces pe care îl cer martirii de sub pământ, ca și martirii supraviețuitori. Să ne solidarizăm cu ei. Să ridicăm acuzarea contra criminalilor.”

Cristian S. C.⁸⁰

Dupa eliberare, evreii persecutați s-au aflat în fața unei alte alegeri importante: ce atitudine să adopte față de foștii persecutori? Să se răzbune? Într-adevăr, unii (puțini) au ales să se răzbune. Cei mai mulți nu au ales însă varianta răzbunării, chiar dacă în timpul captivității poate că se gândiseră deseori la asta; odată ce s-au văzut liberi, ei nu au mai avut puterea necesară, nu au vrut sau nu au mai avut timp de răzbunare. După război apăruseră alte priorități: regăsirea celor dragi, începerea unui vieți noi.

Referindu-se la alegerile făcute de un personaj al lui Primo Levi, Tzvetan Todorov scria că: “Răzbunarea este condamnabilă deoarece ne face să semănăm cu cei pe care vrem să ne răzbunăm. Dar această considerație nu-l conduce la pasivitate și la acceptarea lumii ca atare, nici măcar la o dorință neroadă de reconciliere cu foștii tortionari (...) nici chiar la o la iertare creștinească. Refuzul răzbunării nu înseamnă nici iertare, nici uitare: dreptatea ar fi pe nedrept exclusă din aceasta alternativă. (...) Este, așadar, legitim să urăști răul și, chiar în acel moment al istoriei nazismul încarna răul. A lupta împotriva nazismului nu înseamnă a răspunde la rău tot prin rău, ci a contribui la eradicarea răului.”⁸¹

Dar nu toți supraviețuitorii au renunțat la răzbunare. În cazurile în care foștii detinuți au ales să răzbune moartea rudelor și propriile suferințe, răzbunarea a luat forme foarte diferite.

‘Răzbunarea’ unor foste deținute pe un inginer german (care fusese un șef “bun”), fostul superior în biroul tehnic al lagărului unde lucraseră în timpul deportării, a fost să-i povestească toate nenorocirile întâmplare în lagărele prin care trecuseră: “au profitat de ocazia de a-i povesti unui german tot ceea ce ni s-a întâmplat în ultimul an: toate detaliile despre Auschwitz, tot ce ne-au făcut germanii, cum ne-au distrus casele, familiile, (...) despre crematoriile, despre selecții, despre Mengele. Săracul Godder, a fost foarte surprins de acest atac.”⁸²

Fiecare și-a avut propria alegere, fiecare și-a avut propriile criterii, propria dramă. Alegerea răzbunării a fost individuală. Max Schmidt povestește despre un coleg de la Turnătoră din Moghilev care a ales răzbunarea: “El mi-a spus că s-a alăturat partizanilor pentru a se răzbuna împotriva germanilor și românilor care îi uciseseră întreaga familie. El împușcase deja câte un soldat pentru mama sa, tatăl sau, frații și surorile sale – în total zece. Mai avea o răfuială cu ucrainenii localnici, însă aceasta va veni mai târziu.”⁸³ Max Schmidt nu face nici un comentariu privind alegerea colegului său, și nici despre a sa nu ne spune nimic. Însă povestește o altă întâmplare petrecută în aceeași zi, care ar putea să ne dea anumite indicii privind alegerea sa: “A doua zi am

⁸⁰ S. C. Cristian, *Patru ani de urgie. Notele unui evreu din România*, București, Timpul, 1945.

⁸¹ Tzvetan Todorov, *Confruntarea*, p. 229.

⁸² Dora Apșan Sorell, *Tell the Children*, p. 138.

⁸³ Siegfried Jagendorf, *Minunea de la Moghilev. Memorii 1941-1944*, București, Hasefer, 1997, p. 183.

mers în oraș și am avut o priveliște dezgustătoare: țăranii ucraineni, plini de voieșie, dezbrăcau cadavrele însângerate ale soldaților germani și români.”⁸⁴

Pentru mulți dintre supraviețuitori, ‘răzbunarea’, sau cel puțin o anume consolare, a fost reprezentată de schimbarea imaginii (“dobândiseră o altă înfățișare, mai omenească, aproape evreiască”⁸⁵ remarca un evreu din Iași) foștilor ‘stăpâni’ aflați de această dată în retragere sau în prizonierat, defilând înfrânți și umiliți: “(...) defilarea prizonierilor nemți în Moscova. (...) Figuri de troglodit, luate parcă din fotografiile de propagandă antisemită și antibolșevică din Das Reich. Ce ușor e să faci dintr-un om o figură de bestie! (...) Ce buimăciți, ce umili erau în filmul de azi (...). Măcar pentru această singură imagine răzbunătoare și încă victoria e o realitate.”⁸⁶

Deseori, asta a fost singura răzbunare a foștilor ‘sclavi’ – contemplarea dezastrului foștilor persecutori: “Mulți (soldați germani n.n.) atârnați în poziții grotești pe balustradele podului. Au fost acolo timp de o săptămână, ca un monument al propriei lor înfrângeri. Populația civilă din Moghilev (...) i-a dezbrăcat pe militarii morți (...). Despuiată, ca într-un tablou goyesc (...). Copii și adulții s-au dus să vadă unde poate duce fanatismul politic și războiul. (...) Pe fețele lor dispăruse orice expresie de putere. (...) Talmudul ne învață să nu ne bucurăm de nenorocirea dușmanilor noștri, însă cred că prea puțini (...) au reușit să urmeze aceste învățăminte.”⁸⁷

Alteori, atitudinea foștilor detinuți a fost diferită. Alexandru Marton povestește că, după eliberarea lagărului lor, au fost prinși niște SS-iști îmbrăcați în haine de deținuți care încercau să scape. “Unii au fost linșați pe loc, alții predați poliției militare (...)”⁸⁸.

Ne putem întreba, alături de Tzvetan Todorov, dacă răzbunarea merită să fie pusă în locul dreptății?⁸⁹ Dar din perspectiva unui supraviețuitor, imediat după Holocaust, poate că nu era atât de ușor să fi renunțat la răzbunare în favoarea unei (nesigure) dreptăți. Alegerea de a se răzbuna, după ce, în unele cazuri, își pierduseră întreaga familie, nu ar fi oare de înțeles? De aceea, remarcă Todorov, este “cu atât mai remarcabil faptul că majoritatea celor care s-au exprimat în acesta privință, în scris sau oral, au refuzat în mod explicit judecățile sumare și atitudinile maniheiste.”⁹⁰

“Răzbunarea” lui Meir Teich (care și-a pierdut soția și singurul copil în Transnistria), conducător al ghetoului din Șargorod, a fost să se implice în trimiterea în judecată a criminalilor de război și să participe, ca martor al acuzării, la procesele (postbelice) ale acestora.⁹¹ Așadar, putem spune că el a urmărit dreptatea (justiția) și nu răzbunarea.

Și dacă supraviețuitorul va alege totuși ‘răzbunarea’ împotriva foștilor persecutori naziști/fasciști, decizie care ar putea fi ușor de înțeles, oare cum ar trebui privită răzbunarea față de o altă categorie de persoane, față de instrumentele foștilor persecutori – ‘colaboraționiștii’ evrei? Pot fi ei puși pe aceeași treaptă de vinovăție cu ‘stăpânii’ lor din timpul războiului, cei care hotărâu de fapt, în majoritatea cazurilor, cine va trăi sau nu?

⁸⁴ *Ibidem*, p. 183.

⁸⁵ Eugen Luca, *Pogrom*, p. 106.

⁸⁶ Mihail Sebastian, *Jurnal*, p. 560.

⁸⁷ Clara Ostfeld, *Lumini și umbre*, p. 55.

⁸⁸ Alexandru Marton, *Am scăpat*, p. 149.

⁸⁹ Tzvetan Todorov, *Confruntarea cu extrema*, p. 225.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 238-239; el se referă la cazul nazist, dar nici în cazul românesc situația nu a fost diferită.

⁹¹ Meir Teich, *The Jewish Self Administration*, notele de subsol: 5, 6, 7, pp.222-224.

Leo Schadach își amintește, în legătură cu problema răzbunării față de colaboraționiști, situația din ghetoul lor (Murafa) – lumea l-a luat la bătaie pe șeful poliției (evreiești) a ghetoului, aproape linșându-l, însă au fost opriți de partizanii sovietici “Vreți să-l linșați? Nu! Nimeni nu v-a dat acest drept. (...) va răspunde pentru fărădelegile comise dar într-un mod legal.”⁹² În ciuda retoricii ‘legaliste’ din acest exemplu, în multe cazuri, sovieticii s-au răzbunat destul de repede pe foștii ocupanți și persecutori căzuți în captivitate.

Iar atunci când alegi răzbunarea personală, în ce-ar putea consta aceasta răzbunare? Până unde ar putea să ajungă ea? Să-l omori pe cel care ți-a făcut rău? Să-i tragi “doar” o bătaie și să-l lași în pace? Dar când te întâlnești din întâmplare, după un anumit timp, cu cel care te-a torturat pe tine, sau pe cel drag, cum ar trebui să acționezi? Aici apar foarte multe dileme. Dar dacă nu ești sigur că ‘acela’ este persoana responsabilă? E. Wiesel își amintește de cazul fiilor unui supraviețuitor care și-a recunoscut pe stradă, după 40 de ani, fostul torționar (kapo). Ei au vrut să-l denunțe poliției. Wiesel povestește că a încercat să-i convingă să nu acționeze pripit: “Credeți sincer că este cu putință să judeci și să condamni un om după patruzeci de ani cu riscul de a distruge viața unui nevinovat?”⁹³

Sau ar trebui să-l ierți pe cel vinovat, să-l lași să scape⁹⁴? Ce atitudine să adopți față de el? Dar dacă torționarul se căiește, sau cel puțin regretă, dacă-ți cere iertare? Ar trebui luat în considerare acest criteriu?

După eliberare, Itzhak Artzi s-a întâlnit pe stradă cu fostul agent de Siguranță care-l terorizase în timpul războiului – obișnuia să-l urmărească, să-l șantajeze cu arestul pe motiv de activitate sionistă, pentru această infracțiune Artzi riscând condamnarea la moarte sau deportarea în Transnistria, în scopul de a stoarce bani – și îi trage o bătaie bună. Fostul agent îl oprise pe stradă și, cu multă îndrăzneală îi întinsese mâna, ca și cum ar fi fost prieteni vechi și îi strigase: “Mă bucur că ai scăpat”. Iată descrierea și explicația reacției, consemnată de Artzi în memoriile sale: “Te bucuri că am scăpat? Crezi că am uitat cum mi-ai supt sângele? Într-o izbucnire violentă care nu-mi era caracteristică, l-am prins și am început să-l lovesc cu pumnii. (...) Atunci am simțit că-mi încheiasem socotelile cu el.”⁹⁵ Iar apoi, îl lasă să plece.

Se poate oare ierta orice faptă? Dar în legătură cu uitarea?

Clara Ostfeld relatează, în memoriile sale, o altă confruntare, în public, între victimă și fostul torționar – un kapo deosebit de sălbatic, care-l torturase în mod frecvent pe logodnicul ei în lagărul din Tulcin; până la urmă Hilo fusese salvat de un soldat german căruia i s-a făcut milă de băiatul cu “o înfațișare ‘ariană’, mulțumită părului său blond și ochilor albaștri.”⁹⁶ Fosta victimă, Hilo, îi pretinde fostului kapo, care într-o primă fază nu admite nimic, recunoașterea cruzimilor săvârșite, îl palmuiește și apoi îl lasă să fugă înainte de venirea poliției. Ulterior îl denunță poliției drept criminal de război.

În acest caz, supraviețuitorul nu urmărește să se răzbune, el vrea doar recunoașterea – din partea fostului torționar – a răului suferit. Nu încearcă să se substituie judecătorului și nici călăului, ci lasă judecarea celui vinovat pe seama

⁹² Leo Schadach, *Orășelul*, p. 175.

⁹³ Elie Wiesel, *Toate fluviile*, p. 89.

⁹⁴ Așa cum a procedat Elie Wiesel când s-a întâlnit întâmplător cu un fost Blockalteste (Șef de bloc), e drept acesta nu-i torturase tatăl; *ibidem*, p. 89.

⁹⁵ Itzhak Artzi, *Biografia*, p. 116.

⁹⁶ Clara Ostfeld, *Lumini și umbre*, p. 43.

instituțiilor statului. Considerând că “numai lui Dumnezeu îi revine sarcina de a oferi ființei umane viața sau moartea (...) a crezut că nu are dreptul să trimită un om la moarte.”⁹⁷

Un alt caz semnificativ este cel al lui Ester, o supraviețuitoare de la Bogdanovka, care povestește despre cum s-a dus să asiste la procesul criminalilor de război – în anul 1976. Iată cum descrie ea procesul și reacțiile foștilor asasini: “Stăteau în boxa acuzaților. Ascultau actul de acuzare, presărat cu date, multe date, cifre, statistici... citite de procurori și păreau interesați de ceea ce aflau, parcă ere vorba de alți oameni și nu de ei.”⁹⁸ După cum observă Ester, acuzații nu păreau prea impresionați de desfășurarea procesului: multe cifre, multe statistici, care luate împreună dădeau o aparență “tehnică” procesului și faptelor, parcă aducându-ne aminte de cinica butadă

“un om mort reprezintă o crimă, un milion de morți reprezintă o statistică”. Supraviețuitoarei nu-i scapă acest aspect: “date, multe date, statistici”. Se pare că întotdeauna cei care-și aduc aminte și care suferă cel mai mult sunt fostele victime. La fel remarcă și un istoric britanic cu privire la amintirile despre Holocaust ale supraviețuitorilor evrei și cele ale foștilor călăi, surprinse în două filme documentare (este vorba de «Șoah» al lui Claude Lanzman și de «Heimat» al regizorului Edgar Reitz): “(...) descoperim o ultimă nedreptate monstruoasă: victimele sunt cele care suferă cel mai mult când își aduc aminte. Victimele cedează nervos, în timp ce călăii se scaldă în amintirile fericite din Heimat (Patrie n.n.).”⁹⁹

Ester, supraviețuitoarea exterminării de la Bogdanovka, povestește că a plecat de la procesul în care au fost condamnați ucigașii mamei, fratelui și cumnatei ei “cu un sentiment de profundă tristețe.”¹⁰⁰

Deseori, aplicarea justiției statului, la fel ca și recurgerea la “justiția privată” – răzbunarea, împotriva celor vinovați, nu aduce nici ușurare și nici satisfacție victimelor. Acestea continuă să sufere în urma pierderii celor dragi și a propriei experiențe care a lăsat urme profunde: “Credeam că voi fi mai ușurată în durerea mea știind că o parte din ucigași și-au primit pedeapsa meritată! Dar, nu! Suferința a rămas aceeași. Moartea ticăloșilor nu mi-a ostit durerea.”¹⁰¹

Un alt supraviețuitor al lagărelor observa, în legătură cu problema ‘destinului’ călăilor că, deși aceștia au fost înfrânți, deși au pierdut războiul, acest lucru nu poate reprezenta o consolare pentru victime, care rămân cu pierderile (morții) lor de neînlocuit: “Și noi evreii? Nuanță: Hitler a pierdut războiul, dar noi nu l-am câștigat. Prea mulți morți ne înconjoară ca să putem vorbi de victorie.”¹⁰²

Totuși, pentru alți supraviețuitori, a știi că unii dintre cei vinovați și-au primit pedeapsa reprezintă o consolare. Din punctul lor de vedere, aplicarea justiției nu este deloc inutilă. Unii supraviețuitori folosesc principii etice chiar și după Holocaust, ei cred, sau doar speră, că făptașii ar putea avea remușcări, și că vor primi o a doua pedeapsă de la propria lor conștiință, considerată ‘cel mai bun judecător’: “Mă mângâie gândul că mulți din tiranii noștrii se află deja sub gratii și-n curând cercul se va strânge

⁹⁷ Povestea acestei confruntări e descrisă de Clara Ostfeld în *Lumini și umbre*, pp. 44-45.

⁹⁸ Sonia Palty, *Evrei, Treceți Nistrul*, p. 240.

⁹⁹ Timothy Garton Ash, *Foloasele prigoanei*, București, Fundația Culturală Română, 1997, p. 136.

¹⁰⁰ Sonia Palty, *Evrei, treceți Nistrul*, p. 241.

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 241.

¹⁰² Elie Wiesel, *Toate fluviile*, p. 97.

și-n jurul celorlalți. Mustrarea de cuget, este cel mai bun judecător. Conștiința lor supra-încărcată le va roade sufletul (...).”¹⁰³

Nu cred că ar fi de mirare să aflăm că au existat uneori cazuri în care foștii deportați au ales să se răzbune, ci mai mai degrabă ar putea să ne mire faptul că printre supraviețuitorii Holocaustului au existat unii, precum Ghizela Herșcovici, care nu au renunțat să creadă în valorile morale și care au ales ‘dreptatea’ în locul ‘răzbunării’ sau al ‘uitării’.

Dar vinovăția colectivă? Ce fel de vinovăție avem în vedere atunci când vorbim despre faptași Holocaustului? Vinovăția penală, vinovăția morală? Dar în legătură cu ceea ce ar putea fi consecința vinovăției colective – pedeapsa colectivă? Primo Levi este de părere că nu se poate vorbi de vinovăție colectivă și că fiecare este responsabil pentru faptele rele pe care le comite el însuși: “cineva trebuie să răspundă individual pentru păcatele și greșelile sale, altfel toate urmele civilizației vor dispărea de pe fața pământului.”¹⁰⁴

Vorbind despre vinovăția germană, imediat după Holocaust, un cunoscut filosof a propus patru tipuri de vinovăție: penală, politică, morală și metafizică și a decretat că “nu poate exista vinovăția colectivă a unui popor” (Karl Jaspers).¹⁰⁵ Sau poate ar trebui să aplicăm recomandarea lui M. Walser, făcută la aproape 50 de ani după Jaspers, într-un moment de apogeu al discuției publice privind memoria Holocaustului, ca: “Auschwitz-ul (ca simbol al Holocaustului n.n.) să fie o preocupare a conștiinței personale individuale și nu ritual public.”¹⁰⁶

Vinovăția penală trebuie să fie individuală. Responsabilitatea penală este individuală, dar aceasta responsabilitate se poate transforma într-o vinovăție simbolică. O societate poate accepta o ‘responsabilitate morală colectivă’ pentru genocidul comis (cum s-a întâmplat în societatea germană). Însă, față de cazul vinovăției penale individuale care este clar, vinovăția colectivă simbolică este greu de analizat (cât timp ar trebui să dureze această vinovăție colectivă simbolică? ce presupune ea?), în lipsă de precedente sau norme juridice internaționale.¹⁰⁷

Dar care au fost părerile victimelor evreiești în privința acestei probleme atât de importante? Din jurnalele și memoriile supraviețuitorilor Holocaustului analizate până acum rezultă că nu se poate vorbi despre ‘o singură’ părere, opiniile lor variind destul de mult.

Într-un discurs ținut în parlamentul german, în anii ‘90, referindu-se la vinovăția colectivă E. Wiesel declară următoarele: “vinovăția colectivă nu există. Copiii ucigașilor sunt copii, nu ucigași și trebuie să ne interzicem să-i condamnăm, pentru ce au făcut cei dinaintea lor; dar îi putem considera răspunzători de ceea ce fac cu memoria crimelor făptuite de înaintași.”¹⁰⁸ Conform lui Wiesel, nu ar exista responsabilitate (vinovăție)

¹⁰³ Ghizela Herșcovici, *Biografia mea*, în Marius Mircu, *Ce s-a întâmplat cu evreii din România*, p. 347.

¹⁰⁴ Primo Levi, *The Drowned and the Saved*, pp. 177-178.

¹⁰⁵ Karl Jaspers, *Die Schuldfrage: Von der politischen Haftung Deutschland*, new edition, Munchen, 1987 p. 25; citat în Wulf Kansteiner, *Mandarins in the Public Sphere*, Politics and Society, 17, 52, Fall, 1999, p. 87.

¹⁰⁶ Walser se referea, bineînțeles, la Germania ca principal “regizor și actor” în distrugerea evreilor europeni, Martin Walser, *Erfahrungen beim Verfassen einer Sonntagssrede*, Frankfurter Allgemeine Zeitung, 10/28//98 citat în Wulf Kansteiner, *Mandarins in the Public Sphere*, p. 85.

¹⁰⁷ A se vedea prezentarea acestei probleme în Wulf Kansteiner, *Mandarins in the Public Sphere*, p. 90.

¹⁰⁸ Elie Wiesel, *Și marea*, p. 177.

colectivă a unui popor pentru crimele comise de înaintașii săi, dar ar exista o responsabilitate colectivă pentru păstrarea memoriei celor uciși.

Maria Banuș povestește despre o discuție din timpul războiului privind responsabilitatea (pedeapsa) colectivă – o doctoriță susținea că: “Nu sunt de acord cu cei care preconizează jumătăți de măsură. Întregul popor german trebuie pedepsit. Nu pot fi făcuți răspunzători numai conducătorii. Au fost prea mulți cei care au executat ororile pe care le știm.

- Nu vi se pare o utopie barbară să vrei să pedepsești un popor întreg?

- Nu. De ce? Ei n-au exterminat câteva milioane de evrei? Au învățat lumea că un popor poate fi distrus. Adevărat că sunt cam mulți. Dar e un popor care trebuie să dispară de pe pământ.”¹⁰⁹ Reacția poetei: “mi-e rău, nu știu ce am, nici greață, nici amețeală, un gol, în cap, în stomac...”¹¹⁰

În acest caz, persoana descrisă de Maria Banuș propunea să se folosească împotriva naziștilor același tip de metode pe care le utilizaseră și ei (amintind într-o oarecare măsură de planul Morghentau¹¹¹, deși măsurile ‘colective’ pe care le cerea ea erau mult mai severe).

Matei Gall, la scurt timp după întoarcerea din Transnistria, aflând că populația civilă de origine germană din localitate (Deva) este dusă la gară, pentru a fi deportată în URSS, se duce să asiste “la acest spectacol.”¹¹² El mărturisește că “pe atunci mi se părea îndreptățit ceea ce se făcea cu o parte din populația germană; eram convins că cineva trebuie să plătească pentru imensele distrugerii (...).”¹¹³ În același timp, el privește cu mare atenție procesul deportării: observă că germanii erau încărcăți în același tip de vagoane de vite (“8 cai sau 40 de oameni”) în care ‘călătoriseră’ și evreii spre Transnistria, că erau aduse “inclusiv femei” și că germanii deportați “nu erau cei care distruseseră totul în partea cea mai dezvoltată din URSS.”¹¹⁴ El observă asemănările între această deportare și cea a evreilor și a rromilor: aceleași vagoane, același principiu – populație civilă.

M. Gall notează și (o posibilă) justificare a deportării și (implicit) o diferență față de deportarea evreilor: mulți germani din România s-au înscris voluntari în Wehrmacht sau Waffen SS, “dar – observă el în continuare – n-au fost căutați anume cei care participaseră la pustiirile din timpul războiului. Au fost luați pur și simplu germani, orice germani.”¹¹⁵ El observă asemănarea acestor acțiuni cu metodele ‘fasciștilor’, și respinge vinovăția (răspunderea penală) colectivă: “S-a generalizat, așa cum și fasciștii procedaseră mai înainte, și germanii din România (...) au fost declarați cu toții criminali.”¹¹⁶

Ulterior, la a doua deportare a civililor germani – de data aceasta în Bărăgan – M. Gall este total împotriva aplicării oricărui tip de responsabilitate colectivă, respingând orice fel de justificare a acestor deportări: “Dacă în momentul deportărilor

¹⁰⁹ Maria Banuș, *Sub Camuflaj, Jurnal*, București, Cartea Românească, 1978, p.196.

¹¹⁰ *Ibidem*, p. 196.

¹¹¹ Despre planul Morghentau vezi Morgenthau, *Germany is our problem*, New York and London, 1945.

¹¹² Matei Gall, *Eclipsa*, p. 265.

¹¹³ *Ibidem*, p. 265.

¹¹⁴ *Ibidem*, p. 266.

¹¹⁵ *Ibidem*, p. 266.

¹¹⁶ *Ibidem*, p. 266.

spre URSS mi se păruse că se procedase just, la a doua deportare mi-am dat deja seama că era o acțiune asemănătoare cu cele de tip fascist.¹¹⁷

*

“Să nu uiți, fiul meu, tot ce s-a petrecut. Tu vei trăi, trebuie să trăiești, să povestești, să scrii, să povestești copiilor tăi, nepoților tăi, oamenilor. Să nu uiți (...)”

*Bătrânul Schadach*¹¹⁸

Aceste cuvinte, care au fost lăsate cu limbă de moarte de tatăl său, într-un ghetou din Transnistria, constituie ‘testamentul’ pe care-l primește Leo Schadach, într-o zi de februarie a anului 1943. Ultimul mesaj al bătrânului Schadach către fiul său surprinde foarte bine preocuparea evreilor deportați (dar și a celor care au scăpat de deportări) pentru păstrarea memoriei. Îndemnul pentru conservarea și transmiterea memoriei este o tendință întâlnită în cadrul tuturor comunităților evreiești din Europa aflată sub influența nazistă.¹¹⁹ Nu era prima oară când Leo primea o astfel de ‘misiune’: cu ceva timp înainte, tot în același ghetou, el primise de la o prietenă localnică un caiet și un creion dar și îndemnul: “Scrie, notează. Cineva dintre noi tot va scăpa cu viață. Dacă nu, va rămâne pentru istorie.”¹²⁰

Iar în “Casa morții” din ghetoul Popovtsi, copilul Avigdor era fascinat de unul dintre numeroșii locuitori ai camerei în care locuia: “Bătrânul rabin nota tot ce se întâmpla în cameră. Pe măsură ce lunile treceau și numărul morților creștea, el a început să memoreze numele celor care muriseră. Odată, citindu-și lista a văzut că lipsea un nume. A încercat din răspuțeri să-și reamintească (...) a devenit foarte neliniștit, repetând într-una: ‘Cineva trebuie să-și amintească de ei’. De-abia după ce într-un târziu și-a amintit numele lipsă (...) s-a liniștit.”¹²¹

Nu doar Leo Schadach lucra pentru păstrarea memoriei – mulți alți evrei scriau, notau, sau adunau documente în aceea perioadă tulbure. Unii, în special ziariștii, funcționarii comunității evreiești, precum: Matatias Carp, Marius Mircu, Brunea Fox o făceau conștienți că îndeplinesc o misiune, adunând mărturii pentru a fi publicate în viitor, alții scriau doar pentru ei înșiși, sub forma jurnalului intim (Mihail Sebastian, Emil Dorian, Miriam Korber Bercovici, P. Brădișteanu, Maria Banuș). Jurnalul intim al unui supraviețuitor al Holocaustului are pentru noi, astăzi, o valoare deosebită, deoarece reprezintă “o mărturie de neînlocuit a dimensiunii umane, care nu poate fi substituită prin nici un document sau analiză istorică”¹²², facilitând astfel o mai bună înțelegere a epocii și a atitudinii “Celorlalți” față de evrei.

Mulți supraviețuitori s-au apucat de scris nu doar pentru a aduce un omagiu memoriei victimelor ci și pentru pentru a depune ‘mărturie’ despre tragedia petrecută, în

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 266.

¹¹⁸ Leo Schadach, *Orășelul*, p. 162.

¹¹⁹ Pentru o foarte bună analiză a păstrării memoriei evreiești în timpul Holocaustului a se vedea Annette Wieviorka, *From Survivor to Witness: voices from the Soah*, în Jay Winter, Emanuel Sivan (eds), *War and Remembrance in the Twentieth Century*, Cambridge, Cambridge University Press, 1999, pp. 125-141.

¹²⁰ Leo Schadach, *Orășelul*, p. 110.

¹²¹ Avigdor Scahchan, *Burning Ice*, p. 210.

¹²² Vezi Leon Volovici, *Victimele ca martori: jurnale ale intelectualilor evrei din timpul perioadei antonesciene*, în Randolph Braham (ed.), *Distrugerea evreilor români și ucrainenii în perioada antonesciană*, București, Hasefer, 2002, p. 234.

scopul împiedicării repetării atrocităților. După cum mărturisește Olga Lengyel, supraviețuitorul acționează, uneori, ca un fel de reprezentat al foștilor colegi de suferință care nu mai sunt în viață: “Așternând pe hârtie aceste memorii (...) am căutat să duc la capăt mandatul ce mi l-au încredințat nenumărații mei tovarăși de suferință din Auschwitz (...). Prin cartea de față aduc un pios omagiu memoriei lor. (...) doresc ca această strădanie a mea să însemne mai mult. Doresc ca lumea, după ce va citi cu luare aminte, să nu mai admită ca să se repete asemenea fapte, niciodată, niciodată!”¹²³

Și Elie Wiesel vorbește despre (oarecum) aceleași motive care l-au determinat să se apuce de scris: “Scriu pentru a depune mărturie, scriu pentru a-i împiedica pe morți să moară, scriu pentru a-mi justifica supraviețuirea. Scriu pentru a vorbi celor care au dispărut. Atâta timp cât mă voi adresa lor, vor continua să trăiască în memoria mea.”¹²⁴

Oricare ar fi fost motivația pentru care s-au apucat de consemnat, majoritatea celor implicați în acest efort erau conștienți de valoarea de mărturie a inițiativei lor, depunând eforturi însemnate pentru salvarea lucrurilor care ar fi putut avea valoare ‘documentară’: pictorul Arnold Dagani, atunci când evadează din lagărul Mihailovka, păstrează mapa cu tablouri și însemnări, într-un sac ținut cu multă grijă deasupra capului la traversarea Bugului¹²⁵, gândindu-se, poate, și la spusele unui tovarăș de suferință rămas în lagăr: “ar fi păcat ca lumea să nu afle cum am fost torturați.”¹²⁶

Totuși, nu ar trebui să ne închipuim că toți deținuții și deportații evrei erau conștienți de însemnătatea păstrării și consemnării memoriei și nu toți depuneau eforturi în acest sens. Același Dagani consemnează (în 2 februarie 1943) în jurnalul său o astfel de situație: “Acum am deja 13 lucrări. Oamenii își bat joc de mine. Nu conținesc să mă întrebe ce sens au aceste desene despre viața în lagăr. Pot să le promit eliberarea?”¹²⁷

Conștienți de potențiala valoare documentară (periculoasă pentru ei) a consemnărilor detinuților erau și unii din ‘cealaltă tabără’ – de exemplu, un soldat german ‘de încredere’, care-i văzuse picturile, îi spune lui Dagani: “Trebuie să le distrugi. Cine știe! S-ar putea să ajungă în străinătate acum ori după război și atunci ar deveni o propagandă contra Germaniei.”¹²⁸

În ceea ce privește consemnarea memoriei Holocaustului sub forma jurnalelor, până acum nu s-au publicat, din păcate, foarte multe jurnale ale evreilor români, iar dintre cele totuși publicate, majoritatea au apărut la foarte mulți ani după producerea faptelor.¹²⁹

Consemnarea memoriei evreilor din aceea perioadă nu se făcea doar sub forma scrierilor, ci și sub forma creațiilor artistice: pictorul Arnold Dagani, pe lângă jurnalul ‘scris’, realizează și o cronică a lagărelor prin desene și acuarele, graficianul Aurel

¹²³ Olga Lengyel, *Cuptoarele lui Hitler*, p. 226.

¹²⁴ Elie Wiesel, *Toate fluviile*, p. 234.

¹²⁵ Momentul traversării Bugului este descris în jurnal în nota din 19 iulie 1943: „Sacul pe care-l țin deasupra capului mi se prăvălește puțin într-o parte și se umezește. Anișoara șoptește gâfâind ‘la seama la mapă!’ Tablourile sunt și ele în sac.” Arnold Dagani, *Groapa este în livada cu vișini*, p. 188.

¹²⁶ *Ibidem*, p. 94.

¹²⁷ *Ibidem*, p. 95.

¹²⁸ *Ibidem*, p. 139.

¹²⁹ De exemplu, prima ediție (câteva fragmente au mai fost publicate anterior în unele reviste; a se vedea Mențiuni asupra ediției, ale Gabrielei Omăt, pp. 13-14) a Jurnalului lui M. Sebastian apare pentru prima oară de-abia în 1996; prima ediție a Jurnalului E. Dorian apare în 1982, în limba engleză iar versiunea în română de-abia în 1996; Jurnalul lui Miriam Korber Bercovici apare în 1993 la o editură germană, iar în limba română e publicat în 1995; primul volum al jurnalului lui P. Brădișteanu apare de-abia în 2003; jurnalul Mariei Banuș e publicat în 1978; jurnalul pictorului A. Dagani care apare imediat după război, în 1947, rămâne o excepție.

Mărculescu realizează gravuri despre lagărul de la Vapniarka, iar pictorul și graficianul Lazăr Zvi reușeste, prin desenele sale, să păstreze memoria cimitirului evreiesc Sevastopol care a fost distrus în timpul războiului.¹³⁰

Bineînțeles că în timpul Holocaustului nu s-a putut publica nici una dintre aceste lucrări, însă după căderea regimului Antonescu, au început să vadă lumina tiparului o serie de relatări privind cele întâmplate.

Una dintre primele lucrări publicate (în 1944) a fost cea a ziaristului F. Brunea Fox – “*Orașul măcelului. Jurnalul rebeliunii și al crimelor legionare*” – conținând “însemnările brute neretușate (...) ale celor câteva zile de bajbujiție maximă legionară, așa zisa rebeliune (...) complectate ulterior cu fapte și mărturii culese la locurile crimelor și jafurilor.”¹³¹

Tot în aceeași perioadă au început să apară și cărțile lui Marius Mircu – *Pogromul de la Iași* (1944), *Pogromurile din Bucovina și Dorohoi* (1945), *Pogromurile din Basarabia* (1947)¹³² – cărți de reportaje despre atrocitățile petrecute, cuprinzând constatările ziaristului “la fața locului a doua zi după masacre, și convorbiri cu nenumărate victime.”¹³³

În perioada de după Holocaust, cea mai importantă acțiune de documentare în scopul dezvăluirii “suferințelor evreiești din timpul hegemoniei fasciste”¹³⁴ a fost *Cartea Neagră*¹³⁵ a lui Matatias Carp, un avocat, fost secretar general al Federației Uniunilor Comunităților Evreiești. Inițiativa sa, oarecum asemănătoare în privința scopurilor – nu și a mijloacelor, după cum mărturisește, Carp fiind ajutat doar de soția sa – cu cea a istoricului Emmanuel Ringelblum¹³⁶ din Varșovia, a dus la strângerea unui impresionant material documentar (“declarații, mărturii, comunicării oficiale, ordine oficiale, fotografii și tot felul de documente (...), rapoarte de anchetă”¹³⁷) privind destinul evreilor români în timpul persecuțiilor antisemite. Carp, ferindu-se “a plămădi o operă literară”, a început să adune materialul (parte din el provenind din arhiva Federației) necesar, încă din iunie 1940, sistematizarea lui începând-o în primăvara lui 1943. Din păcate, *Cartea Neagră* a avut o circulație restrânsă, apoi, în timpul regimului comunist, a devenit ‘inaccesibilă’.

O tendință a primilor ani postbelici a fost publicarea unor cărți în care povestirile supraviețuitorilor Holocaustului erau prelucrate sub o formă literară de scriitori care nu trăiseră ‘pe viu’ experiența deportării. Unul dintre aceștia este Sergiu Lezea, care

¹³⁰ Pentru eforturile artiștilor evrei pentru păstrarea memoriei a se vedea Lya Benjamin, *Prigoană și rezistență*, pp. 260-276, Cap. 3.

¹³¹ F. Brunea Fox, *Orașul*, p. 11-13.

¹³² Marius Mircu, *Pogromurile de la Iași*, București, Glob, 1944; *Pogromurile din Bucovina și Dorohoi*, București, Glob, 1945; *Pogromurile din Basarabia și din Transnistria*, București, Glob, 1947.

¹³³ Marius Mircu, *Oameni de omenie*, p. 13.

¹³⁴ Matatias Carp, *Cartea Neagră. Suferințele evreilor din România*, ediția a doua, vol. I, II, III, București, Diogene, 1996, p. 20.

¹³⁵ Matatias Carp, *Cartea Neagră. Suferințele evreilor din România 1940-1944*, vol. I, II, III, București, Socec, 1946-1948.

¹³⁶ Despre proiectul lui Emmanuel Ringelblum vorbește Annette Wiewiorka, *From Survivor to Witness*, p. 126. Ringelblum a înființat o organizație camuflată sub numele de Oneg Shabbat, cu scopul de strânge orice fel de document privind ghetoul din Varșovia în timpul ocupației naziste, pentru ca, după război, să se poată scrie istoria evreilor din aceea perioadă. Pentru mai multe detalii vezi *Notes from the Warsaw Ghetto*, editată de Jacob Sloan, New York: Mac Graw Hill, 1958.

¹³⁷ Matatias Carp, *Cartea Neagră*, p. 21.

prezintă în cartea sa – “*Vapniarka. Lagărul Morții*”¹³⁸ – o imagine “fără pretenții a lagărului din Vapniarka (...) Este totuși o prezentare romanțată.”¹³⁹

O altă carte din aceeași categorie este cea a lui M. Rudich – “*La braț cu moartea. Vedenii din Transnistria*”¹⁴⁰ – un tânăr ziarist care “a găsit cu cale să se substituie cu o carte, indiferenței acelor ce n-ar fi trebuit să mai ucidă încă odată cu amnezia lor (...) Dacă adesea clamoarea tragediei e accentuată de nu știu ce clapă patetică, e fiindcă evreul s-a subordonat reporterului (...).”¹⁴¹ Autorul spune despre inițiativa sa: “am căutat să cuprindem aci crâmpie din cele ce ne-au fost istorisite, fragmente dintr-o viață de adevărat iad.”¹⁴²

Și cartea scriitorului Aurel Baranga – “*Ninge peste Ucraina*”¹⁴³, publicată în 1946, povestește unele episoade din viața deportaților evrei din Transnistria pe care autorul le-a aflat la procesul criminalilor de război ce a avut loc în anul 1945. În cartea sa, el prezintă “mărturia durerii supraviețuitorilor care s-au perindat în fața Tribunalului Poporului.”¹⁴⁴

Deși au existat destule persoane care și-au consemnat impresiile chiar în timpul evenimentelor, cei mai mulți dintre supraviețuitori s-au apucat de scris de-abia după eliberare, unii chiar din prima zi de libertate, precum Dora Apșan Sorel: “Libertate! Țsta e primul cuvânt din jurnalul pe care-l încep în prima zi de libertate. Următoarele două săptămâni am înregistrat totul în jurnalul meu (...)”¹⁴⁵ alții, puțin mai târziu și la îndemnul altora: cazul Terezei Mozes, care începe să scrie datorită surorii ei din SUA (“a vrut să știe totul, tot ce ni s-a întâmplat. Drept răspuns la rugămintea ei, repetată, insistentă, m-am apucat de scris. (...) pe data de 20 octombrie 1945 am început să notez cele întâmplate.”¹⁴⁶) Deseori, consemnările postbelice ale întâmplărilor din timpul deportării nu erau făcute cu scopul de a deveni cunoscute opiniei publice – autorii lor nefiind conștienți de importanța istorică, juridică, sau politică a acestor mărturii – ci erau scrise pentru familie sau prieteni.

Alt supraviețuitor – adolescenta Ruth – se apucă de scris tot datorită rugăminții unei alte persoane, o profesoară a ei, care nu-i spune de ce vroia să aibă relatarea despre Transnistria: “convinsă că (profesoara n.n.) dorea să aibă o amintire de la o elevă interesantă”¹⁴⁷ și este de-a dreptul ‘copleșită’ de emoție când își citește propria poveste în ziarul România Liberă, sub titlul: “În așteptarea procesului criminalilor de război. Timp de patru ani, copii din Transnistria au trăit în mizerie, foame, teroare.” Ruth mai adaugă în legătură cu acest episod, că : “niciodată nu mi-a trecut prin cap că relatarea mea ar fi putut folosi drept mărturie.”¹⁴⁸

Din păcate, jurnalele unora dintre supraviețuitorii evrei din România se opresc în apropiere de – cum ar fi Jurnalul Mariei Banuș – sau la scurt timp după, momentul

¹³⁸ Sergiu Lezea, *Vapniarka. Lagărul morții*, București, Tiparnița, 1945.

¹³⁹ *Ibidem*, p. 7.

¹⁴⁰ Meir Rudich, *La braț cu moartea. Vedenii din Transnistria*, București, Biblioteca Hehaluț, 1945.

¹⁴¹ *Ibidem*, p. 5-6, prefața lui Brunea Fox.

¹⁴² *Ibidem*, p. 11.

¹⁴³ Aurel Baranga, *Ninge peste Ucraina*, București, Scânteia, 1946.

¹⁴⁴ Ion Vinter într-un articol publicat în Scânteia, seria III, anul XVI, nr. 461, 25 febr. 1946, citat în Aurel Baranga, colecția “Biblioteca critică”, București, Eminescu, 1981, p. 240.

¹⁴⁵ Dora Apșan Sorell, *Tell the Children*, p. 135.

¹⁴⁶ Tereza Mozes, *Decalog*, p. 217.

¹⁴⁷ Ruth Glasberg, *Timpul lacrimilor*, p. 203.

¹⁴⁸ *Ibidem*, p. 247-248.

Eliberării. Unele sunt abandonate, deoarece scrisul jurnalului e privit ca ceva neimportant, drept o activitate ‘individualistă’ și ‘contemplativă’, care nu-și mai avea rostul în noua societate foarte dinamică, ce solicita mai degrabă un activism plin de angajament pe plan colectiv, precum mărturisese Emil Dorian: “Nu știu sigur de ce mai notez însemnări ca în zilele de mută așteptare, când mă consolam cu aceste foi banale. Nu mai e timp pentru gânduri individualiste, pentru o poziție de contemplare a evenimentelor și a oamenilor. Târât în ritmul impetuos al schimbărilor, în valul de munci care mă așteaptă, a trebuit să renunț o dată pentru totdeauna la aceste foițe.”¹⁴⁹ Alte jurnale – cum ar fi cel al lui Mihail Sebastian – încetează datorită sfârșitului tragic al autorului.¹⁵⁰ Și Jurnalul lui A. Dăgani se oprește după ‘eliberare’.

În anul 1945 apare și volumul ‘conducătorului obștii’ (evreiești) din Iași, Cristian S. C. – “*Patru ani de urgență. Notele unui evreu din România*”¹⁵¹ – pentru a răspunde contemporanilor și urmașilor care “așteaptă de la noi relatarea autentică despre ceea ce s-a întâmplat cu evreii din România, o relatare autentică despre cele văzute, trăite sau chiar auzite, o relatare obiectivă, fără decor literar (...) și ca material documentar pentru cronicarul de mâine.”¹⁵² Cartea conține într-adevăr și multe documente, cereri, petiții etc.

Puțin mai târziu, în 1946, Nyszli Miklos, unul dintre puținii martori oculari ai înăbușirii revoltei deținuților din Sonderkommando-ul de la Auschwitz-Birkenau, își publică la Oradea extrem de interesanta sa relatare – *Am fost medic la Auschwitz. Laboratorul și crematoriile Dr. Mengele* – scrisă “fără patimă, fără cea mai neînsemnată exagerare (...) respectând adevărul întocmai (...) în calitate de martor ocular (...)”¹⁵³

Jurnalul pictorului Arnold Dăgani apare și el destul de repede după război, în 1947, sub titlul: “*Groapa este în livada cu vișini*”.

Perioada de efervescentă în publicarea mărturiilor despre contribuția românească la Holocaust nu a durat foarte mult timp – “destul de curând după cel de-al doilea război mondial comuniștii își consolidează puterea și încep să utilizeze criterii selective în scrierea istoriei. Folosită cândva ca propagandă împotriva adversarilor politici, exterminarea evreilor români dispare din scrierile istorice (...)”¹⁵⁴, astfel că nu se mai publică mărturii privind lagărele și ghetourile transnistrene, care deveniseră un subiect tabu pentru regimul comunist din România. În schimb au continuat să apară mărturii privindu-i pe evreii din nord-vestul Transilvaniei, deportați de către germani și colaboratorii lor maghiari, în lagărele de exterminare naziste. Memoria (selectivă) a Holocaustului era tot mai des folosită în atingerea propriilor scopuri politice de către regimurile comuniste est-europene.¹⁵⁵

¹⁴⁹ Emil Dorian, *Jurnal*, pp. 363-364.

¹⁵⁰ Deși poate că nici Sebastian nu și-ar mai fi continuat jurnalul dacă ar mai fi trăit: între ultima însemnare, care datează din 31 decembrie 1944, și moartea sa într-un accident la 29 mai 1945 trecând câteva luni în care nu a mai consemnat nimic. Probabil că nu vom ști niciodată, cu certitudine, dacă el a intenționat sau nu să-și continue jurnalul.

¹⁵¹ Cristian S. C., *Patru ani de urgență*.

¹⁵² *Ibidem*, p. 5.

¹⁵³ Nyszli Miklos, *Am fost medic la Auschwitz*, p. 5.

¹⁵⁴ Radu Ioanid, *Evreii sub regimul Antonescu*, București, Hasefer, 1998, p. 410.

¹⁵⁵ Pentru mai multe amănunte privind evoluția prezentării Holocaustului în istoriografia comunistă din România vezi Victor Eskenasy, *The Holocaust and Romanian Historiography: Communist and Neo-Communist Revisionism*, în Randolph Brahm (ed.), *The Tragedy of Romanian Jewry*, p. 173-236.

Desigur că, în relatările lor, unii supraviețuitorii nu povestesc totul, fie pentru că nu-și mai amintesc tot ce s-a întâmplat (memoria este selectivă) fie pentru că supraviețuitorul alege, datorită propriilor motive, ce anume să-și amintească și ce să nu-și mai amintească.

În urma unei experiențe deosebit de traumatizante petrecute pe drumul de întoarcere în țară, Tereza Mozes și prietenele ei hotărăsc, în mod tacit (!), să nu-și mai amintească niciodată acel episod: “Ani de-a rândul, toate cele care ne-am eliberat împreună (...) ne-am întâlnit an de an la aniversările eliberării noastre pentru a ne aminti, pentru a povesti (...). Am vorbit despre toate, doar despre cele întâmplate în noaptea aceea nu. De asta n-am vrut să ne amintim.”¹⁵⁶

Printre cei care au încercat să uite, să nu-și amintească nimic sau doar anumite episoade fericite, se numărau probabil și aceia care în lagăre făcuseră parte din ceea ce Primo Levi numea “zona gri” – funcționari, kapo, torționari, membri ai poliției evreiești din ghetouri etc. De la funcționarii evrei din lagărele naziste nu avem mărturi, după cum observă Primo Levi¹⁵⁷; același aspect a fost remarcat și de Nathan Beyrak, care, în calitate de coordonator al unui program de intervievare a supraviețuitorilor lagărelor de concentrare, declara că: “nu am reușit să intervievăm persoane care au aparținut poliției evreiești și nici pe aceia care nu au avut o comportare prea bună.”¹⁵⁸

În afara chemării pentru păstrarea memoriei, supraviețuitorii au auzit și altfel de îndemnuri (din partea “noilor oficialități și a unor oameni pe care-i consideram de bună credință și-i respectam”¹⁵⁹ povestește Eugen Luca), privind utilizarea memoriei Holocaustului, îndemnurile la uitare: “Trebuia – eram consiliați neconținut – înmormântat trecutul. Și uitat. Trebuia – ni se repeta pe diverse tonuri – să avem privirile îndreptate spre viitor numai. (...) dar de trecut, chiar dacă am fi vrut, chiar dacă încercam, nu ne puteam despărți.”¹⁶⁰

Trebuie observat că, îndemnul de a uita, de a privi spre viitor, nu a venit doar din exterior, sub forma unor ‘sfaturi’, presiuni, ci de multe ori chiar din interior, căci foarte mulți supraviețuitori au încercat, o lungă perioadă de timp, să uite ‘coșmarul’: “După război am căutat să uit”¹⁶¹ povestește Sonia Palty. În multe dintre memoriile lor, foștii deportați scriu despre încercările făcute pentru ‘a uita’. Deseori ei vorbesc și despre motivele acestei încercări: “Multă vreme am încercat să îngrop și eu în adâncul sufletului chinuitoarea amintire a celor trăite în lagăr, în dorința de a nu avea nici un fel de reminiscențe care să mă oprească de la a mă dedica cu întreaga-mi ființa spirituală, cu toată energia, construirii vieții noi.”¹⁶²

Însă uitarea (totală) a experienței lagărului este un lucru aproape imposibil, după cum au descoperit mulți supraviețuitori. Unul dintre ei remarcă în acest sens: “Când

¹⁵⁶ Tereza Mozes, *Decalog*, p. 156.

¹⁵⁷ Primo Levi, *Les naufragies et les rescapes*, Paris Galimard, 1989, p. 18, citat de Annette Wieviorka, *From Survivor to Witness: voices from the Soah*, pp. 128.

¹⁵⁸ Nathan Beyrak, *To rescue the individual out of the mass number: intimacy as a central concept in oral history* în Maurice Cling & Yannis Thanassekos (eds.), *Ces visages qui nous parlent* (Brussels: Fondation Auschwitz et Fondation pour le Memoir de la Deportation, 1995), p. 141; citat de Annette Wieviorka, *From Survivor to Witness*, pp. 128.

¹⁵⁹ Eugen Luca, *Pogrom*, p. 108.

¹⁶⁰ *Ibidem*, p. 108.

¹⁶¹ Sonia Palty, *Evrei, Treceți Nistrul*, p. 255; pentru motivele ‘tăcerii’ și ‘uitării’ supraviețuitorilor a se vedea și capitolul „Tăcerea supraviețuitorilor”.

¹⁶² Erno Gall, *Dimensiunile conviețuirii*, București, Kriterion, 1978, p. 409.

privesc înapoi vreau și eu să uit. Si eu tânjesc după lumina soarelui, după pace și fericire. Dar nu e ușor să ștregi din memorie Infernul (...).”¹⁶³

*

Drama supraviețuitorilor a continuat și după momentul eliberării. Ei ar fi avut nevoie, pe lângă îngijirile acordate pentru refacerea fizică, și de alt tip de ajutor: cel psihologic. Nevoia lor de afecțiune a fost uriașă. Atunci, însă nimeni nu s-a gândit la acest aspect. În primii ani de după eliberare nu au avut parte de acest confort psihologic: s-au confruntat cu noi probleme – regăsirea sau refacerea familiilor, întoarcerea acasă, reînceperea unei noi vieți, antisemitismul, apoi încă un exil spre o nouă patrie. Toate acestea nu le-au lăsat mult timp pentru amintirile privind epoca de dinainte și din timpul Holocaustului. Mulți dintre ei s-au adâncit în tăcere și într-o auto-impusă uitare. Însă, cu toate eforturile lor, nu au putut scăpa de amintirea celor întâmplate.

Trecutul a continuat să-i urmărească până când ei au realizat că nu vor putea scăpa de experiența concentrațională care-i marcaseră pentru totdeauna. Și au încercat să înțeleagă, să dea un sens la tot ceea ce s-a întâmplat în acea epocă de coșmar. Torturați de amintiri, regrete și sentimente de vinovăție, supraviețuitorii au găsit totuși puterea de a-și înfrunta memoria, de a începe să vorbească despre cele întâmplate.

Ei și-au găsit un rol important în cadrul societății contemporane: acela de ‘martor’, persoana care-și relatează experiența trăită celorlalți, în scopul comemorării victimelor dar și pentru a preveni repetarea tragediei. Astfel, ei și-au regăsit o parte din încrederea de sine și demnitatea umană pe care le pierduseră în Infern.

Povestindu-și experiența lumii întregi și avertizând-o despre pericolul repetării ei, martorul a devenit în societatea contemporană o adevărată ‘instituție’ de care nu se mai poate face abstracție.

O altă lecție pe care supraviețuitorii Holocaustului ne-au transmis-o a fost aceea despre puterea de rezistență a omului chiar și în mijlocul celor mai îngrozitoare situații posibile, în același timp cu păstrarea demnității și a speranței în umanitate, în ciuda încercărilor de a fi transformat într-o “creatură după chipul și asemănarea naziștilor: lipsit de orice scrupule și, mai ales, lipsit de orice sentiment de prietenie, de solidaritate și de umanitate.”¹⁶⁴ Poate că, spre amărăciunea lor, ‘misiunea’ pe care și-au asumat-o supraviețuitorii a eșuat, iar mărturia lor nu a fost luată în seamă, într-o lume care a mai cunoscut destule atrocități după Holocaust. Chiar dacă este posibil ca mulți supraviețuitori, oboșiți să ‘depună mărturie’ de dragul unui viitor nesigur, să fi ajuns să-și pună la îndoială eficacitatea încercărilor făcute: “Poate că am greșit când am acordat încredere oamenilor. Am greșit când am crezut că poți învinge moartea prin fidelitate față de memoria victimelor. Poate că ar fi fost preferabil să păstrăm tăcerea, să nu violăm secretul încredințat de cei morți”¹⁶⁵, contribuția lor la cunoașterea istoriei secolului XX este foarte importantă.

Poate că atunci când reflectăm asupra a tot ceea ce a însemnat experiența Holocaustului, înainte de a emite judecăți de valoare, ar trebui să ne gândim la îndemnul

¹⁶³ Olga Lengyel, *Cuptoarele lui Hitler*, pp. 225-226.

¹⁶⁴ Olga Lengyel, *Cuptoarele lui Hitler*, p. 230.

¹⁶⁵ Elie Wiesel, *Și marea nu se umple*, p. 24.

unuia dintre ei: “Cei care au scăpat au drepturi asupra voastră; voi n-aveți nici un drept asupra lor. Nu-i judecați; ei sunt cei care vă judecă.”¹⁶⁶

Nu doar prin mărturia lor ci și prin exemplul personal de a-și reface existența după ce pierduseră (aproape) totul, supraviețuitorii ne-au dat o lecție de viață foarte importantă, astfel încât, am putea numi secolul XX, fără a greși prea mult, *Secolul Supraviețuitorilor*.

Stefan Ionescu is a BA in Law and an MA in Jewish Studies from Bucharest University. He is currently an MA student with the History Department of the Central European University of Budapest. He also completed a summer course in Holocaust Education from Yad Vashem. His areas of research are Holocaust studies and History and Memory.

¹⁶⁶ Elie Wiesel, *Toate fluviile curg în mare*, p. 92.